

Gaybet-i Sugra ve Gaybet-i Kubra Dönemi

Prof. Dr. Muzir Hekim

Gaybet-i Sugra Dönemi (H. 260-329)

Hicrî 260 yılı Rebiulevvel ayının sekizinde İmam Hasan Askerî'nin (a.s) vefatından sonra İmam Mehdi'nin (a.f.) doğumuyla bu dönem başlar ve Hicrî 329 yılının Şaban ayının on beşinde dördüncü ve son elçi Ali b. Muhammed Samerrî'nin vefatıyla son bulur.

Bu makalede Şia'nın en hassas dönemine ve bu dönemde vuku bulan olaylara aşağıda belirtildiği şekilde inceleyebiliriz:

1. Gaybet-i Sugra asrının siyasî, toplumsal ve fikrî konumu;
2. Gaybetin tarihi ve başlama şekli;
3. Gaybetin felsefesi;
4. Gaybet-i Sugra Dönemi'nin özellikleri;
5. İmam Hasan Askerî'nin (a.s) vefatından sonra çıkan fırkaların ihtilafları;
6. "Dört vekil" in seçimi;
7. Şia yerleşim bölgeleri için vekillerin seçimi;
8. Vekâlet iddiasında bulunan hain ve-killer;

9. Gaybet-i Sugra Dönemi'nde Şia'nın fikrî, siyasî ve toplumsal konumu.

1. Gaybet-i Sugra Dönemi'nin Siyasî, Toplumsal ve Fikrî Konumu

a) Siyasî Konum

Bu dönem Abbasî halifelerinin on beşincisinden yirminci halifesine kadar, yani altı halifenin dönemini kapsamaktadır.

Bu dönemin geçerli siyasî durumunun özellikleri, Mevali ve özellikle Türkler'in İslâm dünyasının siyasî durumuna hâkim oldukları önceki dönemin özellikleri gibidir. Türkler, gerek vezir ve valiler makamında olsun gerekse ordu komutanları konumunda olsun günden güne güç kazanıyor ve İslâm âlemine hakimiyet kuruyorlardı.

Mevali ve Türkler'in her geçen gün istilaları karşısında hükümet merkezi gün be gün zayıflıyordu. Her geçen gün halife ülkenin idarî işlerinde daha bir güçsüzleşiyor, başkaları işleri ele alıyor ve hükümet merkezi, ülke idaresi ve özellikle sınırların

kontrolünde daha önceki yıllara nisbetle gücünü kaybediyordu.

Açıklanan bunca zayıflıklara rağmen Abbasî halifeleri Müslüman kitleler üzerindeki zulümlerini artırdılar. Halifeler kendi hükümetlerinin devam etmesi için her türlü cinayeti işlediler. Tam anlamıyla baskı ve vahşet ortamı bu dönemin tamamına hâkimdi. Bu durum özellikle de Şeyh Tûsî'nin tabiriyle Mutazid döneminde (h. 279-289) daha şiddetli bir şekilde kendini göstermekteydi ve kılıçlardan kan akıyordu.¹

Gaybet-i Sugra asrından önceki dönemle alâkalı açıkladığımız geçerli özellik ve durumlar, bu dönem için de geçerliydi.

Şimdi bu dönemde gerçekleşen hadiseleri söz konusu edeceğiz.

1- Hilafet'in Samerra'dan Bağdad'a İntikali

Üçüncü bölümde geçtiği gibi Abbasî halifelerinden Mu'tasım Hicrî 220 yılında sorunların üstesinden gelebilmek ve halifeliliğin güçsüzlük meselesini çözebilmek için hilafet merkezini Samerra'dan Bağdad'a intikal ettirdi.

Ancak bu değişikliğin zayıflıkla karşı karşıya olan hilafet sisteminde hiçbir etkisi olmadı. Aksine intikalin kendisi Abbasîler için sorunların kaynağı oldu ve Hicrî 279 yılında Bağdad'da Mutezid'e biat edilmesiyle hilafet merkezi Bağdad'a taşındı.

Muktefi, başkenti Samerra'ya taşımak istedi, ne var ki veziri başkentint intikalinin ağır giderleri bahanesiyle Muktefi'ye

muhalfe etti ve onu intikal düşüncesinden caydırdı. Bu olaydan sonra Samerra terk edilmeye bırakılarak viran edilmiş surette baki kaldı.²

2- Karamita'nın Zuhuru

Gaybet-i Sugra Dönemi'nde İslâm âlemi içerisinde oluşan sorunlardan biriside "Karamita fitnesi"ydi.³

Hicrî 277 yılında Karamita başkaldırdı ve İslâm âlemine 30 yıl boyunca zulmetti. Karamita öylesine haşin ve kan dökücüydü ki hiçbir askerî birlik onlarla karşılaşma cüretine sahip değildi. Karamita'nın bir bölgeye saldırma ihtimali bile o bölge insanları arasında vahşet oluşmasına yeterliydi.

3- Alevî Kıyamlarının Azalması ve Baskıların Çoğalması

Karamita ve Sahibi-i Zenc musibetinin ortaya çıkmasıyla birlikte ki; Şia'ya nisbet verilen bu fırkalar sayısız cinayetlere bulaşmışlardı, her iki hareket Şia'nın aleyhine Abbasî halifelerinin eline koz verilmesi bahanesi oldu. Bu iki hareket, bir taraftan Şiaların aleyhine ortamın şiddetlenmesi ve diğer taraftan Şiaların silahlı kıyam etmeye yönelme ümitlerinin kaybolmasıyla sonuçlandı.⁴

Buna rağmen Alevîler'in kıyamı tamamıyla sönmedi. Bu dönemde de Alevîler birkaç kez savaş bayrağını kaldırdılar ve bunlardan bazıları başarılı bile oldular.

Şimdi bu dönemlerde vuku bulan Alevî kıyamlarından bir kaçına örnek olarak değineceğiz:

¹ Şeyh Tûsî, *el-Gaybe*, s. 179.

² *Tarihu'l-Gaybetu's-Sugra*, s. 349-350.

³ Karamita İsmailiyye fırkalarındandır. (Bkz: Nevbahti, *Fıruğuş-Şia*).

⁴ *Tarihu'l-Gaybeti's-Sugra*, s. 362.

Mevali ve Türkler'in her geçen gün istilaları karşısında hükümet merkezi gün be gün zayıflıyordu. Her geçen gün halife ülkenin idarî işlerinde daha bir güçsüzleşiyor, başkaları işleri ele alıyor ve hükümet merkezi, ülke idaresi ve özellikle sınırların kontrolünde daha önceki yıllara nisbetle gücünü kaybediyordu.

Açıklanan bunca zayıflıklara rağmen Abbâsî halifeleri Müslüman kitleler üzerindeki zulümlerini arttırdılar. Halifeler kendi hükümetlerinin devam etmesi için her türlü cinayeti işlediler. Tam anlamıyla baskı ve vahşet ortamı bu dönemin tamamına hâkimdi. Bu durum özellikle de Şeyh Tûsî'nin tabiriyle Mutazîd döneminde (h. 279-289) daha şiddetli bir şekilde kendini göstermekteydi ve kılıçlardan kan akıyordu.

-İbnu'r-Rıza'nın Kıyamı: Muhsin b. Cafer'in Hicrî 300 yılında Dımeşk kıyamı. Mes'ûdî bu konuda şöyle diyor: Hicrî 300 yılında Muhsin ile Ebul-Abbas Ahmed b. Kigîlî arasında savaş gerçekleşti ve onun birliğini yenilgiye uğrattılar. Bir nakle göre savaş esnasında Muhsin b. Cafer öldürüldü ve oğlunu Medinetü'l-İslâm Bağdad'da götürerek şehrin Batı semtindeki yeni köprü-başına asıldı.⁵

-Hasan b. Yahya'nın Kıyamı: Hicrî 278 yılında Yemen'de Abbasîler aleyhine kıyam etti.⁶

-Atruş'un Kıyamı: Hasan b. Ali, Hicrî 301 yılında Taberistan ve Deylem muntıkasında kıyam etti.⁷

-Hasan b. Kasım'ın Kıyamı: Hasan b. Dai olarak tanınan Hasan b. Kasım Hicrî 317 yılında İran'ın bazı bölgelerinde kıyam etti.

-Ahmed b. Muhammed Talibi'nin Kıyamı: Mısır'da Ahmed b. Tulun'un ordusuyla savışı ve öldürüldü.⁸

4- Kuzey Afrika'da Sözde Mehdi'nin Ortaya Çıkışı

Hicrî 296 yılında Afrika'nın kuzeyinde bir şahıs Beklenen Mehdi iddiasında bulundu. Söz konusu bu şahsın hükümeti Fas'ta inşa edilen Medinetü'l-Mehdi şehrinde Zilkade ayının Cumartesi günü başladı. Bu şahıs Hicrî 322 yılında öldü ve oğlu "Kaim" lakaplı Muhammed onun yerine geçti.⁹

5- Müstakil ve Özerk Devletlerin Ortaya Çıkması

Abbâsî hilafetinin gün geçtikçe zayıflaması üzerine bölge vali ve komutanları bu zayıflıkları kötüye kullanarak bağımsızlık ya

⁵ Murucu'z-Zeheb, c. 2, s. 363.

⁶ a.g.e..

⁷ el-Kâmil, c. 8, s. 186-189.

⁸ Murucu'z-Zeheb, s. 663.

⁹ Tarihu'l-Gaybeti's-Sugra, s. 353-355.

da özerkliklerini ilân ediyorlardı. Bazen de halkın kıyamlarının etkisiyle Abbasî vali ve komutanları görevden alınıp veya öldürülmeleri sonucunda bazı komutanlar da hilaftan bağımsız inkılâbî devlet kuruyorlardı.

Gaybet-i Sugra Dönemi'nden önce Abbasî halifeliği çerçevesinde dört devlet, müstakil olarak hüküm sürmekteydi:

1. Mısır ve Şam'da müstakil "Tulu-niye" devleti;¹⁰

2. Tunus ve çevresinde inkılâbî Egalibe veya Âl-i Agleb devleti;¹¹

3. Merakeş'te (Fas'ta) İdrisîler'in müstakil ve inkılâbî devleti;¹²

4. Kurtuba'daki¹³ bağımsız Emevî¹⁴ devleti.

Önceki dönemde yerli yerinde kalan bağımsız devletler bir tarafa, Gaybet-i Sugra Dönemi'nde de diğer bağımsız devletler bunlara eklenerek merkezî hükümeti ve Abbasî hilafetini olabildiğince darboğaza soktular. Bu devletler şunlardan ibarettir:

1. İran'ın Doğu'su ve Horasan bölgesinde bağımsız Saffarîler devleti;¹⁵

2. Maverau'n-Nehr, Horasan ve İran'ın bazı merkez bölgelerinde bağımsız Sâmânîyân devleti;¹⁶

3. Mısır ve Mağrib (Kuzey Afrika) bel-delerinde Fatımîler devleti;¹⁷

4. Taberistan, Rey, Hamedan, İsfahan, Güney İran'ın etrafı ve Irak'ın bir bölümünde bağımsız Âl-i Bûye (veya Buveyh) müstakil devleti;¹⁸

5. Musul ve Halep'te bağımsız ve özerk Âl-i Hamdan devleti;¹⁹

6. Mısır ve Şam'da Ahşidiyye (veya İh-sidiyye) devleti.²⁰

Gaybet-i Sugra Dönemi'nde İslâm âleminde Hilafet Düzeni ismiyle üç siyasî sistem oluştu ve halife unvanıyla aynı anda üç kişi tüm İslâm âleminin siyasî rehberliği iddisında bulundu: 1. Bağdad'da Abbasîler hükümeti, 2. Endülüs ve Kurtuba'da Emevîler hükümeti ve 3. Mısır'da Fatımîler hükümeti.

b) Toplumsal Konum

70 yıllık bu dönemdeki toplumsal durum, önceki dönemler gibiydi. Önceki dönemde cereyan eden olaylar bu dönemde de devam etti. Şimdi o dönemin olumsuz hadiselerinin açıklayıcısı olan bazı olaylara değineceğiz:

1- Mezhep ve Fırkasal İhtilaflar

Önceki dönemlerde olduğu gibi bu dönemlerde de İslâm toplumlarında mezhep ve fırkasal ihtilaflar yaygındır. Söz konusu mezhepsel ve fırkasal ihtilaflar yalnızca Şia ve Ehlisünnet'le sınırlı değil, bilakis

¹⁰ *Tarihu'l-İslâm*, c. 3, s. 126.

¹¹ a.g.e., s. 157.

¹² a.g.e., s. 162 sonrası.

¹³ İspanya'nın eski şehirlerinden birisi.

¹⁴ *Tarihu'l-İslâm*, c. 3, s. 170.

¹⁵ a.g.e., s. 65.

¹⁶ a.g.e., s. 73.

¹⁷ a.g.e., s. 146 sonrası.

¹⁸ *Tarihu'l-İslâm*, c. 3, s. 103.

¹⁹ Bkz: *Dairetu'l-Maarif-i Bozorg-i İslâmî*, c. 1, s. 668-692.

²⁰ *Tarihu'l-İslâm*, c. 3, s. 135 sonrası.

Ehlisünnet mezhepleri arasında da şiddetli çatışmalar vardır.

2- Kavim ve Kabile İhtilafları

Bu zaman diliminde Abbasîler ve Türkler'in dışında diğer kabilelerden hiçbirinin Abbasî hükümetinde önemli rolleri yoktu. Açıklan-
dığı gibi bu asırda İslâmî topraklarda 10 ci-
varında müstakil ve yarı müstakil hükümet
kuruldu. Bu müstakil hareket ve inkılâpların
kökeni çeşitli hedeflere dayanıyordu ki, hü-
kümet merkezinin muhtelif kabile ve ka-
vimler arasında oluşturduğu ihtilaflar bun-
lardan birisiydi.

3- Sınıfsal İhtilaflar

Fetihlerdeki mahiyet ve hedeflerin yön
değiştirmesi, Müslümanların savaşlarının zu-
lüm altındaki halkı kurtarma vesilesi olacağı
yerde onlara zulmetme etkeni oldu. Abbasî
hilafet orduları İslâmî olmayan hedeflerle
savaşıyor, insanları esir ediyor, insanlarla
İslâmî yasaların tersine davranıyor ve on-
ların şer'î ve insanî haklarına riayet etmi-
yordu. Bu davranış, o zamanın toplumunda
İslâmî değerlerin pek çoğunun unutulmasına
sebepe oldu. Dr. Hasan İbrahim Hasan'ın ifa-
desiyle bu dönemde topluma tabakalaşma-
lar hâkimdi. Köle ve cariyeler tabakası, bu
tabakalaşmanın örneklerindendir. Mısır, Ku-
zey Afrika ve Arap yarımadasının Kuzey'i
zenci kölelerin pazanydı. Zenciler'in ayak-
lanması toplumda oluşan durumun semeresi
olup toplumun birçok musibetlere müptela
olmasına sebep olmuştu. Değerlerin de-
ğişmesi yönünde şarkıcı cariyeler iyi para

ediyor ve yüklü paralar karşılığında satın
alınıyordu. İbn Raik, Hicrî 325 yılında gü-
zel sesli buğday tenli bir cariyeyi 4000 di-
nara satın aldı.²¹

Ayyaşlık ve Zevku Sefa: Ayyaşlık ve
sarhoşluk özellikle halifelerin, emirlerin ve
eşraf insanların nezdinde yaygınlaşıp onla-
rın toplumsal sünnetlerinin bir parçası ol-
muştu. Önceki dönemde yaygın olan bu
durum, bu dönemde de yerli yerindeydi.²²
Suyuti'nin söylediğine göre Abbasî hali-
felerinden sadece el-Kahirbi'llah eğlence
ve ayyaşlık meclislerini yasaklayarak şarkı
söyleyen cariyelerin tamamının tutuklan-
masını emretti ve eğlence araçlarının hep-
sini imha ettirdi.²³

Bu durum sadece Bağdad, Samerra ve
hilafet merkezinde uygulanmıyordu; aksine
valilerin faaliyet gösterdiği ve özerklikle-
rini ilân eden bütün her yerde mevcuttu.
Mısır'da Tuluniye emirleri ayyaşlığa bo-
ğuluyorlardı. Mısır'ın Tuluniye hâkimi
Humarveyh ayyaşlık ve eğlence meclisle-
rine özel altından bir ev yaptırdı.²⁴

**İsraf ve Ölçüsüz Savurganlıkların Art-
ması:** Abbasî hâkimlerinin yaşamlarındaki
israf ve savurganlıklarının akılları durdu-
racak ölçüde genişlediğini nakletmişlerdir.
Üçüncü bölümde bu israf ve savurganlıklar-
nın bazılarına değinmemiz hasebiyle sözün
uzamaması için burada tekrar etmeyeceğiz.

c) Fikrî Konum

Bu dönemin fikrî durumuyla ilgili yalnızca
iki noktanın hatırlatılmasıyla yetineceğiz:

²¹ Tarihu'l-İslâm, c. 3, s. 424; el-Asru'l-Abbasîyu's-Sânî, s 83.

²² el-Asru'l-Abbasîyu's-Sânî, s 92.

²³ Tarihu'l-Hulefa, s. 386; Tarihu'l-İslâm, c. 3, s. 433.

²⁴ Tarihu'l-İslâm, c. 3, s. 433.

1- Eş'arî Ekolünün Ortaya Çıkışı

Hicret'in İkinci Asrı'nın ilk yarısında İslâm âleminde iki fikir ve ekol ortaya çıktı. Fikrî akımın birisinde akıl değersizdi ve İslâmî mesele ve öğretilerinin anlaşılmasında ayet ve rivayetlerin zahiriyle yetiniliyordu. Öyle ki; ayet ve rivayetlerin

zahiri, aklın hükmüyle çelişmesi durumunda bu fikrî akım, aklın derinliğine inmeksiz ayet ve hadislerin zahirine inanıyor ve bağlanıyordu. Örneğin Kur'ân-ı Kerim'de "Allah'ın eli onların ellerinin üzerinde-dir" ayetinde geçen "Yed/El" kelimesinin anlamına dikkat etmeksizin Allah'ın elinin olduğunu söylüyorlardı. Hâlbuki bu ayet,

Fetihlerdeki mahiyet ve hedeflerin yön değiştirmesi, Müslümanların savaşlarının zulüm altındaki halkı kurtarma vesilesi olacağı yerde onlara zulmetme etkeni oldu. Abbasî hilafet orduları İslâmî olmayan hedeflerle savaşıyor, insanları esir ediyor, insanlarla İslâmî yasaların tersine davranıyor ve onların şer'î ve insanî haklarına riayet etmiyordu. Bu davranış, o zamanın toplumunda İslâmî değerlerin pek çoğunun unutulmasına sebep oldu. Dr. Hasan İbrahim Hasan'ın ifadesiyle bu dönemde topluma tabakalaşmalar hâkimdi. Köle ve cariye tabakası, bu tabakalaşmanın örneklerindendir.

Allah'ın kudretini açıklamaktadır. Allah, aza ve organları olan bir cisim değildir. Söz konusu bu gruba “Ehl-i Hadis” diyorlardı.

Bu grubun karşısında akla çok değer veren başka bir grup ortaya çıktı. Bu grup Memun'un halifelik zamanında çok fazla güce ulaşarak “Ehl-i Hadis” grubu karşısında başarıya ulaştı. Bu ikinci gruba “Mutezile” veya “İ'tizal Mezhebi” diyorlardı. Bu fikrî akımlar Gaybet asrı öncesiyle alâkalı bölümde açıklandı.

Gaybet-i Sugra öncesi döneminde bu iki ekolün birbirleriyle mücadelesi patlak veriyor; bazen Mutezile ekolü Abbasî halifelerinin bazılarının desteğini arkasına alıp Ehl-i Hadis'i yenilgiye uğratarken bazen de durum değişiyor ve Ehl-i Hadis grubu başka halifelerin desteğini arkasına alarak Mutezile grubunu yenilgiye uğratiyordu. Gaybet-i Sugra Dönemi'nde bu durum Dördüncü Asrın yarısında Ebu'l Hasan Eş'arî'nin ortaya çıkmasına kadar devam etti.²⁵ Kırk yaşına kadar Mutezile mektebine tabi olan Eş'arî, kırk yaşından sonra Mutezile'den yüz çevirdi ve Ehl-i Hadis akımının temel ilkeleri üzerinde yeni bir ekol kurarak Eş'arî veya Eşaire mektebinin kurucusu unvanıyla tanındı. Bu ekol, Abbasî halifelerinden Muktedir'in yirmi beş yıllık yönetimi döneminde (h. 295 ila 320) itizal ekolüne açtığı savaş sonrası Eş'arîler'e verdiği destekle şekillenmeğe başladı.²⁶ Bu tarihten sonra Mutezile mektebi gündemden düşerek mağlup olmuş bir

ekol durumuna geldi ve Eşaire ekolü rakipsiz olarak baki kaldı.²⁷

2- Hadis Kitaplarının Yazılması

Hicri 1. asırda İkinci Halife Ömer'in emriyle hadis ve tarih hakkında kitap yazmak yasaklandı²⁸ ve 1. asrın tamamında bu yasak politikası devam ettirildi. 2. asrın başlarında Emevî halifelerinden Ömer b. Abdulaziz bu yasağı kaldırdı ve Medine Valisi Ebubekr b. Hazm'a bir mektup yazarak âlimlerin hadis ve tarihi kaleme almaları konusunda çaba göstermelerini emretti.²⁹ 2. asrın ilk yarısında bu siyaset rağbet görmedi. Abbasîler'in birinci asrında özellikle Me'mun döneminde kitap yazma kültürü yaygınlaşarak birçok kitap kaleme alındı.

Gaybet-i Sugra Dönemi'nde de bu durum devam ederek âlimler tarafından birçok kitap kaleme alındı. Ehlisünnet'in meşhur Kütüb-i Sitte mecmuasından dördü bu dönemde yazıldı.

1. Muhammed b. Yezid İbn Mâce Kazvinî aracılığıyla, *Sünen* (h. 207-273 veya 275);

2. Ebu Davud Suleyman b. Eş'as Sicistanî aracılığıyla, *Sünen* (H. 275 ö.);

3. Muhammed b. İsa b. Sevre Tirmizî aracılığıyla *Sünen-i Tirmizî* olarak bilinen *el-Câmiu's-Sahih* (h. 209-297);

4. Ahmed b. Şuayb Nesaî'nin kaleme aldığı, *Sünen-i Nesaî* (h. 214 veya 215- 303).

²⁵ Ebul-Hasan, Ali b. İsmail b. İshakb. Salim b. İsmail b. Abdullah b. Musa b. Bilal b. Ebi Berde b. Ebi Musa Eş'arî, (h. 260- 324). Eş'arî'nin hayatı hakkında daha fazla bilgi için Bkz: *Buhûsun fî'l-Mileli ve'n-Nihel*, c. 2, s. 10-17.

²⁶ a.g.e., s. 31.

²⁷ Eş'arî ekolü hakkında daha fazla bilgi için Bkz: *Buhûsun fî'l-Mileli ve'n-Nihal*, c. 2.

²⁸ Haşim Maruf el-Hasanî, *Sîretu'l-Eimmeti'l-İsnaaşer*, c. 2, s. 492; *Azvaun ale's-Sunnetil-Muhammediyye*, Mahmud Ebu Riyye, s. 43.

²⁹ Muhammed b. İsmail b. Buharî, *Sahihu'l-Buharî* 7, Kermanî Şerhi, c. 2, s. 6; *Sîre-i Pişvâyân*, s. 326.

Bu kitapların yanı sıra yüzlerce değerli eser kaleme alındı. Bu kitaplardan bazıları şunlardır: “*Futuhu’l-Buldan ve Ensabu’l-Eşraf*”, Belazurî (h. 289 ö.), “*Ahbaru’t-Tıval*”, Dinaverî (h. 282 ö.), “*Tarihu Yakubî*”, Ahmed b. Vazih Yakubî (h. 284 ö.), “*Tarih-i Taberî*” ve “*Tefsir-i Taberî*”, İbn Cerir Taberî (h. 310 ö.) ve “*el-Futuh*”, Ahmed b. Asam Kûfî (h. 314 ö.).

2. Gaybetin Tarihi ve Başlangıç Şekli

a) Gaybetin Başlangıcı

Gaybet-i Sugra İmam Hasan Askerî’nin (a.s.)’ın şehadetinden itibaren başlamaktadır ve bu dönemin iki özelliği vardır: Birincisi İmam Mehdi’nin (a.f.) İmameti ve diğeri dört özel Nâib’in vekillikidir. Bu iki özellik dikkate alındığında gizlilik döneminin Gaybet-i Sugra Dönemi’nin bir parçası olmadığı anlaşılmaktadır.

b) İmam Hasan Askerî’nin (a.s) Şehadeti

Abbasî halifelerinden Mutemid sürekli İmam Hasan Askerî’nin (a.s) toplumsal konumundan rahatsızdı ve onca sınırlandırmalara rağmen onun toplum içindeki yeri ve mânevî nüfuzunun azalmadığı, bilakis toplumun gönlündeki sevgisinin gün be gün arttığını öğrenince İmam’dan korkusu daha bir arttı ve sonuç itibarıyla öldürmeye karar vererek gizemli bir şekilde zehirletti.³⁰ İmam Hasan Askerî’nin (a.s) şahadetiyle Şia toplumu onun hidayet nurlarından

mahrum kaldı. Bu şekilde şehid etme, geçmişte de vardı ve Emevî ve Abbasî halifeleri bu siyaseti uyguluyor ve İmamlar da onların çirkin planlarının ortaya çıkıp toplum nezdinde gerçek çehrelerinin ortaya konulması için gayret ediyorlardı.

İmam Hasan Askerî’nin (a.s) şehadeti Hicrî 260 yılının Rebiulevvel’in sekizinci gününde Cuma günü sabah namazından sonra gerçekleşti. İmam’ın (a.s) üzücü şahadet haberi bütün Samerra’ya hızlı bir şekilde yayıldı ve bütün halk İmam’ın evine doğru yürüdü. Pazarların ve resmî dairelerin tamamı tatil edildi. Halk gruplar hâlinde İmam’ın (a.s) evi etrafında matem tutarak ağıt yaktılar, öyleki Samerra şehri mahşer gününe döndü.³¹

Samerra şehri tarih boyunca böyle bir cenaze merasimi görmemişti, çeşitli gruplardan ve inançlardan olan insanlar dalga dalga İmam’ın evine akın ediyor ve bir araya geldiklerinde o yüce İmam’ın faziletinden, özelliklerinden ve sıfatından bahsediyor ve İmam’ı kaybetmenin, Müslümanlar için telafi edilemez bir hazine olduğunu ifade ediyorlardı.³²

Osman b. Said Amrî İmam Askerî’nin (a.s) gusül, kefen ve defin işleri için görevlendirildi.³³ İmam Askerî’nin (a.s) kardeşi Cafer, İmam’ın (a.s) cenaze namazını kılmak istedi, ancak İmam Mehdi (a.f.) ansızın ortaya çıkarak şöyle buyurdu:

“Ey amca! Geriye çekil, zira ben babama namaz kılmak için daha evlayım”.³⁴

³⁰ *Siretu’l-Eimmeti’l-İsnaaşer*, c. 2, s. 492.

³¹ *el-İrşâd*, s. 362.

³² *Hayâtu’l-İmami’l-Askerî* (a.s).

³³ Şeyh Tûsî, *el-Gaybe*, s. 216.

³⁴ *Kemâlü’d-Dîn ve Temâmu’n-Ni’me*, c. 2, s. 457.

c) Serdab'ın Gerçekliliği

İmam Mehdi (a.f.) nerede ve nasıl kayboldu? Acaba babasının evinin bodrum katında bulunan odada mı kayboldu ve henüz orada mı?

Bu konuda Şia'ya birçok iftira atarak şöyle diyorlar: Şia, Abbasî halifesinin askerlerinin İmam Mehdi'yi (a.f.) tutuklamak için onun Samerra'daki evine saldırdığına, o esnada onun Serdab'da saklandığına ve o günden bu güne kadar aç susuz yaşadığına ve bir gün zuhur edeceğine inanır. Bu öykü İmam Mehdi'nin (a.f.) "Sahib-i Serdap" lakabıyla isimlendirilmesine sebep olacak kadar meşhur olmuştur.

Oysa Şia kaynaklarında ve İmamiyye kitaplarında Serdab'ın adı bile yer almaz.

Ehlisünnet yazarları kendi eserlerinde bu görüşlerinde ısrar ederler ki maalesef onların bazıları bu sözle Şia'ya saldırıyı hedeflemiştir.³⁵

Onlar Şiaların İmamlarını Serdab'ta aradığını ve o noktadan zuhur etmesini beklediklerini zannederler. Bundan ötürü Şia'ya pek çok iftira atmış ve bu konuda kendilerini Şia kaynaklarına müracaat etme zahmetine sokmamışlardır.

Olayın hakikati şudur: İmam Mehdi (a.f.) doğumundan itibaren baskı altındaydı ve maslahat gereği doğum ve yaşamı aşikâr değildi. Muhterem babasının vefatından sonra İmam Mehdi'nin (a.f.) Gaybet-i Sugra dönemi başladı. İmam Mehdi (a.f.) babası için cenaze namazı ve defninden

sonra eve girdi ve artık onu kimse toplum içerisinde görmedi.³⁶

Şia hadislerine göre İmam Mehdi (a.f.) halk içerisinde yaşıyor ve hac mevsiminde hacca gidiyor, ancak halk onu tanımıyor.³⁷

Sözü edilen evin iki bölümü vardı: Bir bölümü erkekler için ve diğer bölümü kadınlar içindir. Bu bölümlerin yanında bir de odaların altında sıcak günlerde ev halkının yaşadığı Serdab (Sıcaktan korunmak için bir nevi zemin kat) vardır.

Şia odaların altındaki bu zemin kat bölümüne (Serdab) değer verir, zira İmam Hâdî (a.s.), İmam Askerî (a.s.) ve İmam Mehdi (a.f.) burada yaşıyor ve Allah-u Teâlâ'ya ibadet ediyorlardı. Dolayısıyla Şiaların dinî rehber ve önderleri unvanında olanlar, onlarla ilgili olan bu yeri saygın bilmeleri gayet doğaldır. Bütün din ve mezhepler arasında kutsal yerlere değer verilir ve Şia'da burasını **"Bu ışık, o evlerdedir ki Allah, oralarda adının yüceltilmesine ve anılmasına izin vermiştir"**³⁸ ayetinin somut örneği bilir. Sonuç itibarıyla Şiaların bu yere saygı göstermeleri, muhaliflerin karalamalarının kapsamına girmez.

Özetle Hz. Mehdi'nin (a.f.) Samerra Serdab'ında gaybete çekilmesi ve bu mekânda yaşaması iftiradan başka bir şey olmayıp Şia'nın büyük âlimlerinin hiçbirisi böyle bir şeyi kabul etmemiş ve etmeyeceklerdir.³⁹

d) Gaybetin Felsefesi

Gaybetin felsefesi ve zuhuru bekleme-nin rolü, İmam Mehdi'nin (a.f.) yaşamı ve yaşam etkinlikleri, ömrünün uzunluğu ve

³⁵ Lutfullah Safi, *Muntahabu'l-Eser*, s. 372.

³⁶ Bu konuda Bkz: *Hayâtu'l-İmam Muhammed el-Mehdi*, s. 115, 120.

³⁷ Muhammed b. Yakub Kuleynî, *Usul-u Kâfî*, c. 1, s. 337; *Kemâlû'd-Dîn ve Temâmu'n-Ni'me*, c. 2, s. 440.

³⁸ Nur Suresi, 36.

³⁹ İlim Havzası dergisi, sayı70, 71, İmam Mehdi (a.f) has olan sayı, s. 44,45.

zuhur ve zuhur sonrası hadiseler gibi konular, tarih ilmiyle değil, kelâm ilmiyle alâkalı olup bu konuların kendi yerinde araştırılması gerekir. Bununla birlikte “Tam kuru olmak-tansa yarım ıslaklık daha iyidir” babından bu kitapta bu konuların bazılarını kısaca işaret edilmiştir.⁴⁰ Bu sebeple Peygamber-i Ekrem (s.a.a.) ve Ehlibeyt’in (a.s) dilinde İmam Mehdi’nin (a.f.) Gaybetinin hikmetinin ne olduğunu görmek için kısaca rivayetleri gözden geçireceğiz.

1- İlâhî Sırlardan Bir Sır

İmam Mehdi’nin (a.f.) Gaybeti, İlâhî sırlardan bir sır olup bu sırrın hikmeti insanlardan saklıdır ve yalnızca, o zuhur ettikten sonra bu sır aşikâr olacaktır. Peygamber-i Ekrem (s.a.a.) şöyle buyuruyor:

“Ey Câbir! Gaybet İlâhî emir ve İlâhî sırlardan birisidir, hikmeti kullara gizli kılınmıştır”.⁴¹

İmam Sâdık (a.s) şöyle buyuruyor:

“Emir sahibinin gaybeti kaçınılmazdır. Batılın peşi sıra koşan herkes onun hakkında şüphe edecektir. Size feda olayım, neden? İmam (a.s) şöyle devam etti: bizlere sebebi ni açıklama konusunda izin verilmedi. Adam yine sordu: gaybetinin hikmeti nedir? İmam: gaybetinin hikmeti kendisinden önceki Allah’ın hüccetlerinin gaybetlerinin hikmeti gibidir. Gaybetin hikmeti zuhurundan sonra bilinecektir. Hz. Hızır İle Hz. Musa (a.s.)’ın kaygı delme, çocuğu öldürme ve yıkılmak üzere olan duvarın

tamir edilmesinin hikmetinin Hz. Musa (a.s) ile ayrıldıklarında aydınlandığı gibi”.⁴²

2- İnsanların Sınanması

Bazı hadislerde İmam Mehdi’nin (a.f.) gaybetinin hikmeti Salih insanların elekten geçirilmesi ve insanların tamamının sınav vesilesi olduğu ifade edilmektedir.

Emirü’l-Müminin İmam Ali (a.s) şöyle buyurmaktadır:

“Allah’a yemin olsun ki ben ve iki evladım (Hasan ve Hüseyin) şehid edileceğiz. Allah ahiruzzamanda evlatlarımızın soyundan birisini intikamımızı alması için gönderecektir, O (a.f.) bir dönem halkın sınanması ve sapıtmış insanların ortaya çıkması için bir süre gaybette olacaktır ve cahil insan şöyle diyecektir: Artık Allah’ın Âl-i Muhammed’e ihtiyacı yoktur.”⁴³

İmam Hüseyin (a.s) şöyle buyuruyor:

“İmam Mehdi’nin (a.f.) gaybeti olacaktır ve bu gaybette bazıları dinden çıkacak bazıları da dinlerine sağlam bir şekilde bağlı kalacaklardır. Her kim bu dönemde sabreder ve düşmanların fitneleri karşısında dimdik ayakta durursa Allah ona Allah Resulü (s.a.a.) yanında kılıçla savaşanların sevabını verecektir.”⁴⁴

İmam Sâdık (a.s) şöyle buyurdu:

“İmam Mehdi’nin (a.f.) gaybeti Şia’nın sınavıdır.”⁴⁵

⁴⁰ Bu konuları itikad kitaplarında inceleyenler bu eserde bulunan bilgiyi okumadan geçebilirler.

⁴¹ *Bihâru’l-Envâr*, c. 51, s. 74.

⁴² *Kemâlû’d-Dîn ve Temâmu’n-Ni’me*, c. 2, s. 482; *Muntahabul-Eser*, s. 266, 267.

⁴³ *Nu’mânî, el-Gaybe*, s. 141.

⁴⁴ *Bihâru’l-Envâr*, c. 51, s. 133.

⁴⁵ *Usul-u Kâfî*, c. 1, s. 337.

İmam Musa Kâzım (a.s) bu konuda şöyle buyurmaktadır:

“Gaybetin kendisi yüce Allah’ın kullarının iftiharındır.”⁴⁶

3- İnsanların Zalim oluşu

Bazı rivayetlerde gaybetin felsefesi insanların zalim oluşu olarak gösterilmiştir. Nitekim Emirü’l-Müminin Ali (a.s) Kûfe mescidinde şöyle buyurmuştur:

“Ey insanlar! Şüphesiz yeryüzü hiçbir zaman hüccetsiz kalmaz, ancak Allah Teâlâ insanları zalim olmaları ve taşkınlık yapmaları sebebiyle onları yeryüzünden kendi hüccetinden mahrum eder”.⁴⁷

4- İmam Mehdi’nin (a.f.) Zalimlerin Biatından Özgür Oluşu

İslâmî rivayetlerin bazıları İmam Mehdi’nin (a.f.) gaybetinin felsefe ve hikmetini şöyle açıklar: İmam Mehdi (a.f.) gaybetiyle zamanın zorbalılarının biat dayatmalarından kurtulur ve kendi kıyamı zamanında özgürce gayret edebilmesi için hiçbir hâkimin biatı sorumluluğu altına girmez. Diğer İmamlar takiye yaparak hükümetleri resmî olarak tanıyorlardı, ancak İmam Mehdi (a.f.) takiyye yapmakla görevli olmadığı için zamanın tağutlarına biat etmez. İmam Mehdi’nin (a.f.) gaybeti olmazsa bu işin olması da mümkün değildi.

İmam Hasan Mücteba bu konuda şöyle buyurmaktadır:

“Biz ehlibeyt İmamlarından İmam Mehdi (a.f.) dışında her birimizin üzerinde takiyye gereği, zamanın hâkiminin biatı bulunmaktadır. Ancak Hz. İsa’nın (a.s) arkasında namaz kıldığı İmam Mehdi (a.f.) bu durumdan istisnadır. Allah, İmam zuhur ettiğinde onun üzerinde hiçbir zalimin biatı olmaması için onun doğumunu gizli kıldı ve ona gaybeti irade etti.”⁴⁸

Bu hadisin aynısı ve bir başka rivayette diğer Ma’sûmlardan nakledilmiştir. İmam Zeyne’l-Âbidîn (a.s) şöyle buyurmaktadır: “Üzerinde hiçbir kimsenin biatı olmayacaktır”⁴⁹ veya bir diğer hadiste İmam Rıza (a.s) şöyle buyurmuştur:

“İmam Mehdi (a.f.) kılıçla kıyam ettiğinde üzerinde hiçbir kimsenin biatı olmayacaktır”.⁵⁰

Yine Muhammed b. Osman Amrî aracılığıyla İmam Mehdi’nin (a.f.) İshak b. Yakub’a gönderdiği mektupta şöyle buyurmaktadır:

“Gaybetin vuku bulmasının sebebi, Allah Teâlâ’nın şu buyruğudur: “**Ey inanlar, size açıklanınca hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın.**”⁵¹ Şüphesiz babalarımın her birinin üzerinde zamanın hâkiminin biatı vardı, ancak ben zuhur ettiğimde hiçbir zalimin biatı üzerinde olmayacaktır”.⁵²

⁴⁶ Şeyh Tûsî, *el-Gaybe*, s. 204; *el-Kâfî*, c. 1, s. 336.

⁴⁷ Nu’mânî, *el-Gaybe*, s. 141.

⁴⁸ *Bihâru’l-Envâr*, c. 51, s. 132.

⁴⁹ a.g.e., s. 135.

⁵⁰ *Kemâlî’l-d-Dîn ve Temâmu’n-Ni’me*, 480.

⁵¹ Maide Suresi, 101.

⁵² *el-İhticac*, c. 2, s. 471.

5- İmam Mehdi'nin (a.f.) Canını Korunması

Yüce Allah gaybet aracılığıyla İmam Mehdi'nin (a.f.) canını düşmanların şerhinden korumuştur. Eğer gaybet olmasaydı İmam'ın kanına susayan Abbasî Halifesi Mutemid, İmam'ın babalarını şehid ettiği gibi İmam Mehdi'yi de (a.f.) şehid edecek ve yeryüzü hüccetsiz kalacaktı.

Bu konuda Ehlibeyt İmamlarından (a.s) birçok hadis nakledilmiştir. İmam Bâkır (a.s) şöyle buyurmaktadır:

“İmam Mehdi'nin (a.f.) kıyamından önce gaybeti olacaktır.” Ravi bunun nedenini sorduğunda İmam: “Çünkü onun öldürülme korkusu vardır”, buyurmuştur.

Şeyh Tûsî gaybetin felsefesi hakkında birkaç hadis naklettikten sonra şöyle diyor: hadislerde gaybetin felsefesi veya hikmeti olarak geçen Şia'nın sınanması, emrin zorluğu ve sabırlı olmaları, gaybetin hikmeti ve felsefesi değildir; aksine bunların hepsi gaybetin Şialar üzerinde olan etkisi ve neticesidir. Gaybetin asıl sebebi ve felsefesi İmam Mehdi'nin (a.f.) düşmanları tarafından öldürülme korkusudur.⁵³

6- Dünya İnsanlarının Hazır Hâle Getirilmesi

İmam Mehdi'nin (a.f.) vasilerin sonuncusu, beşeriyetin kurtarıcısı ve yeryüzünde İslâm dinini dinlerin tamamına galip edecek

birisi unvanında zuhur etmesi, kesinlikle dünya insanların buna hazır olmasını gerekli kılar. Bu sebeple hedefin gerçekleşmesi için insanlarda bu altyapının oluşması gerekir. Dolayısıyla dünya insanların bu özelliğe sahip olmamasını, İmam Mehdi'nin (a.f.) gaybet felsefe ve hikmetlerinden birisi olarak sayabiliriz.

3. Gaybet-i Sugra Dönemi'nin Özellikleri

Önceden açıklandığı gibi baskı dönemi ve İmam Askerî'nin (a.s) vefatından sonra İmam Mehdi (a.f.) için iki gaybet vardır:

1. Gaybet-i Sugra (h. 260-329);
2. Gaybet-i Kubra (h. 329)'dan sonrası.

Gaybet-i Sugra'nın özellikleri şunlardan ibarettir:

a) Gaybet-i Sugra dönemi sınırlıdır, ancak Gaybet-i Kubra Dönemi'ni Allah Teâlâ'dan başkası bilmez;

b) İmam (a.f.) Gaybet-i Sugra Dönemi'nde tamamıyla gizli değildir;

c) Gaybet-i Sugra Dönemi'nde İmam Mehdi (a.f.) vardır;

d) Gaybet-i Sugra Dönemi'nde bazılarının İmam'ı görüp tanınması mümkündür, ancak Gaybet-i Kubra Dönemi'nde onu kimse görmez ve görse bile tanımaz.⁵⁴

Eğer bazı özel insanlar görür ve tanırlarsa İmam'ın (a.f.) izni olmaksızın veya güvenirli fertlerin dışında kimseye söyleyemezler.⁵⁵

⁵³ Şeyh Tûsî, *el-Gaybe*, s. 203; “gaybetin felsefesi” için bkz: İlmi Havza dergisi, sayı 70, 71, İmam Mehdi (a.f.) özel sayı, s. 353-382; *Sîre-i Pîşvâyân*, s. 669-672.

⁵⁴ Ali Gaffarzâde, *Pejohîş-i Peyrovani Zindegâni-yi Nevvâb-i Hass-ı İmam Mehdi (a.f.)*, s. 33.

⁵⁵ Bkz: Havza dergisi, no: 70, 71, İmam Mehdi (a.f.) özel sayı, s.72-122.

4. İmam Askerî'nin (a.s) Şehadetinden Sonraki İhtilaflar

Abbasî halifeleri daha önce zikri geçen özellikler sebebiyle gün geçtikçe kamuoyundaki saygınlık ve sevilmeyi yitiriyorlardı.

Abbasî halifeleri sürekli toplumsal konumlarını kaybederken İmamların (a.s) sürekli olarak toplumsal konumları güçleniyordu.

İmamların kabul görülme gidişatının artması, Abbasî halifelerini İmamlar'a karşı daha hırslı olmaya teşvik ediyordu. Halifeler sürekli İmamlar'a zulüm ediyorlardı ve Şiaların, Abbasî hükümetinin kontrolü altındaki İmam Hasan Askerî'nin (a.s) evine gidemeyecek ve serbest bir irtibat kuramayacakları ölçüde zulümlerini arttırmışlardı.

Halifeler, İmam Hasan Askerî'den (a.s) bir çocuk dünyaya gelirse, onu öldürmeyi hedefliyorlardı. Bu baskıcı ortam İmam Hasan Askerî'yi en had safhada takiiye siyasetine riayet etmeye mecbur etti. İmam Hasan Askerî (a.s) diğer İmamlar'dan daha çok işlerin gizlice yürütülmesine çalıştı ki bunlardan bir tanesi Hz. Mehdi'nin (a.f.) doğumunun gizlenmesiydi.

İmam Mehdi'nin (a.f.) doğumunun gizli oluşu; bazı Şiaların, İmam Hasan Askerî'nin (a.s) şehadetinin başlangıcında Onbirinci ve Onikinci İmam'ın İmametini konusunda tereddüd etmelerine sebep olmuştur. Öyle ki; bazı kitaplarda Onbirinci İmam'ın şahadetinden sonra bu İmam'a tabi olanların 14 veya 15 gruba ayrıldıkları nakledilmiştir.⁵⁶ Mes'ûdî gibi tarihçiler, İmam'ın takipçilerinin 20 gruba bölündüklerini ifade etmiştir.⁵⁷

İçinde bulunduğumuz asırda bu fırkaların hiçbirisinin bağılısı yoktur ve kitaplarda bu fırkalardan yalnızca tarihî bir olay olarak söz edilmiştir. Hatta Şeyh Müfid⁵⁸ döneminde bile bu fırkaların hiçbirinin zahirî varlığı söz konusu değildir.⁵⁹

5. Dört Nâib'in Atanması⁶⁰

İmam Mehdi (a.f.) Gaybet-i Sugra Dönemi'nde dört kişiyi özel Nâibi unvanında Şialar'a tanıttı. Bu dört Nâib önceki İmamların ashabından ve Şia'nın takvalı büyük âlimlerindendi. Bu dört Nâib şunlardan ibarettir:

1. Ebu Amr Osman b. Said Amrî;
2. Ebu Cafer Muhammed b. Osman b. Said Amrî;
3. Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Ruh Nevbahtî;
4. Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed Samenî.

İmamiyye Şiası İmam Mehdi'nin (a.f.) dört sefirinin hayatları ve çalışmaları hakkında aldığı bilgilerin çoğunu Şeyh Tûsî'nin *el-Gaybe* isimli eserinden nakletmiştir.

Bu dört zat hakkındaki konuları aşağıdaki başlıklar çerçevesinde işleyeceğiz:

- a) Dört özel Nâib;
- b) Özel Nâiblerin atanma ölçüleri;
- c) Dört özel Nâib'in Şia ile olan iletişimin niteliği;
- d) Dört özel Nâib'in görev ve sorumlulukları.

⁵⁶ Bkz: *Furûğu's-Şia; Bihâru'l-Envâr*, c. 37; Şeyh Müfid, *el-Fusulu'l-Muhtare*.

⁵⁷ Bkz: *Murucu'z-Zeheb*, c. 2, s. 572.

⁵⁸ Hicrî Dördüncü Asır.

⁵⁹ *el-Fusûlu'l-Muhtare*, s. 321.

⁶⁰ Bu dört büyük zat Şialar arasında "İmam Mehdi (a.f.)'in özel nâibleri", "İmam'ın sefirleri", "özel vekiller", "dört özel nâib" ve "dört özel sefir" isimleri ile anılmaktadır.

a) Dört Özel Nâib

1- Ebu Amr Osman b. Said Amrî

İmam Mehdi'nin (a.f.) birinci özel Nâibi ve sefiridir. Osman b. Said, Şia'nın nezdinde yüce makama sahipti. Osman b. Said gençlik yaşlarından ismet ve İmamet ocağında hizmet etme iftiharına sahipti. O, İmam Hâdî'nin (a.s.) şehadet yılından on yıl öncesi vekâlet makamına sahip ve Vekâlet Teşkilatını gizli bir şekilde yürütmekle yükümlüydü.⁶¹ Daha sonralar ise İmam Mehdi'nin (a.f.) özel Nâib'i oldu.

Şeyh Tûsî diyor ki:

“Osman b. Said Amrî, İmam Hasan Askerî'nin (a.s.) emriyle Yemen Şiaları'nın getirdikleri

malları ve şer'î hediyeleri teslim aldı ve orada bulunanların bu girişimle Osman b. Said Amrî'ye daha çok güven duyup itimatları artığında İmam Askerî (a.s.) şöyle buyurdu: “Evet! Şahid olunuz ki Osman b. Said Amrî benim vekilim, oğlu Muhammed de oğlum Mehdi'nin (a.f.) vekili olacaktır”.⁶²

Başka bir rivayet esasınca İmam Askerî (a.s.) itimat edilen Şialar'dan Hüseyin b. Eyyub, Ali b. Bilâl, Ahmed b. Hilâl ve Osman b. Said gibi güvenilir 40 kişiye kendisinden sonraki İmam'ı tanıttı ve onlara bir daha İmam'ı göremeyeceklerini buyurdu. Daha sonra o kırk kişiye Gaybet dönemi süresince vekili olan Osman'a itaat etmelerini emretti.⁶³

⁶¹ Bkz: *Ricâl-i Keşfî*; Şeyh Tûsî, *er-Ricâl*.

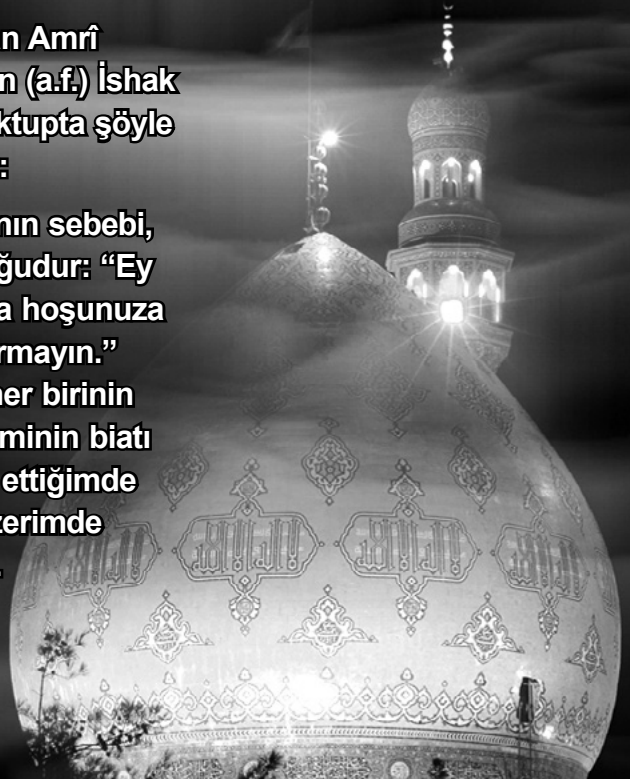
⁶² Şeyh Tûsî, *el-Gaybe*, s. 216; *Muntehabu'l-Eser*, s. 394.

⁶³ *Kemâlu'd-Dîn ve Temâmu'n-Ni'me*, c. 2, s. 435.

Muhammed b. Osman Amrî aracılığıyla İmam Mehdi'nin (a.f.) İshak b. Yakub'a gönderdiği mektupta şöyle buyurmaktadır:

“Gaybetin vuku bulmasının sebebi, Allah Teâlâ'nın şu buyruğudur: “Ey inananlar, size açıklanınca hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın.”

Şüphesiz babalarımın her birinin üzerinde zamanının hâkiminin biatı vardı, ancak ben zuhur ettiğimde hiçbir zalimin biatı üzerimde olmayacaktır”.

İmam Hasan Askerî'nin (a.s) şehadetinden sonra Osman b. Said Amrî'nin İmam'ın gusül, kefen ve defin işlerini üstlenmesi, onun makamının büyüklüğünü gösterir. Bundan sonra İmam Mehdi'nin (a.f.) yazdığı mektuplar Osman b. Said aracılığıyla Şialar'a ulaştırılıyordu.

Osman b. Said İmam Hasan Askerî'nin (a.s) şehadetinden sonra Samerra'dan Bağdad'a giderek Kerh⁶⁴ bölgesine yerleşti ve burada ömrünün sonuna kadar İmam Mehdi'nin (a.f.) Nâiblik sorumluluğunu yerine getirdi. Osman b. Said, İmam Hasan Askerî'nin (a.s) Dönemi'nde olduğu gibi Şialar aracılığıyla İmam Mehdi'ye (a.f.) gönderilen mektupları ve Şer'î vucûhatı alıyordu.⁶⁵

Osman b. Said Amrî'nin Şia tarihinde önemli rolünün olmasına rağmen hiç kimse onun ölüm tarihîyle alakalı bir şey söylememiştir. Bununla birlikte sonraki tarihçiler dikkate değer tarihleri sunmaya çalışmışlardır. Haşim Ma'rûf el-Hasanî onun Hicrî 265 yılına kadar Nâibliğini sürdürdüğünü yazmışsa da hiçbir kaynak zikretmemiştir. Cevad Ali şöyle diyor: "Onikinci İmam'ın (a.s) Gaybeti'nden yirmi yıl sonra birinci elçi Hicrî 280 yılında vefat etti".⁶⁶

Bazıları Ebu Amr Osman b. Said Amrî'nin vefatının İmam Hasan Askerî'nin (a.s) şehadetinden ve Hicrî 267 yılından önce gerçekleştiğini söylemişlerdir, zira Muhammed b. Osman döneminde (birinci elçiden sonra elçilik görevini üslendi) yalancı vekâlet iddiasında bulunan Ahmed b. Hilâl'e muhalefet ederek vekilliğini kabul etmemiştir. Ahmed b. Hilâl Hicrî 267 yılında öldü. Dolayısıyla

Osman b. Said Amrî'nin ölümü kesinlikle bu tarihten önce gerçekleşmişti.⁶⁷

2- Ebu Cafer Muhammed b. Osman b. Said Amrî

İmam Mehdi'nin (a.f.) ikinci özel Nâibi Osman b. Said Amrî babasının vafatından sonra İmam Mehdi (a.f.) tarafından ikinci vekil ve Nâib olarak atandı. Osman b. Said Amrî, ölümünden iki ay önce İmam Mehdi'nin (a.f.) kılavuzluğuyla kendi ölüm zamanını hatırlattı, bunun üzerine kendisi için kabir kazdı ve vaad edilen günde dünyaya gözlerini kapattı.⁶⁸

3- Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Ruh Nevbahû⁶⁹

İmam Mehdi (a.f.) tarafından atanan üçüncü Nâib saygı değer Şeyh Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Ruh Nevbahû'dur. Şeyh Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Ruh Nevbahû, Muhammed b. Osman Amrî'nin zamanında Muhammed'in halefi ve İmam Mehdi'nin (a.f.) üçüncü özel Nâib unvanında atandı ve Muhammed b. Osman b. Said Amrî'nin aracılığıyla İmam'ın özel Şia ve vekillerine tanıtıldı. Muhammed b. Said ömrünün son birkaç yılında Şiaların kendisinden sonra vekâlet konusunda sorun yaşamamaları için bazı hazırlıklar yapmıştır. Hüseyin b. Ruh Nevbahû Hicrî 305 yılının Cemadiyelevvel ayının sonunda Muhammed b. Osman'ın vefatıyla Nâiblik görevini üslendi.

Hüseyin b. Ruh, Hicrî 305 yılından Hicrî 326 yılına kadar 21 yıl İmam tarafından

⁶⁴ Şiaların ikamet ettiği bölge.

⁶⁵ *Mekteb-i Der Ferayend-e Tekâmül*. S. 129-130.

⁶⁶ *Tarih-i Siyasî-yi Gaybet-e İmam-i Devazdehom* kitabından alıntı, s. 155.

⁶⁷ *Ricâl-i Necâşî*, c. 1, s. 218; *Tarih-i Siyasî-yi Gaybet-e İmam-i Devazdehom*.

⁶⁸ *Tarih-i Siyasî-yi Gaybeti İmam-i Devazdehom*, s. 170.

⁶⁹ Bkz: a.g.e., s. 192.

Nâiblik için seçilmiş ve aynı yılın Şaban ayının on sekizinde de gözlerini dünyaya kapatarak ahirete göç etmiştir. Bağdad'da “Sûku’ş-Şurce” pazarında defnedilen bu değerli Nâib’in kabri Şiaların ziyaretgâhı olup halk onu ziyaret etmekle teberrük ummaktır.⁷⁰

İmam Mehdi’nin (a.f.) emriyle ve merhumun vasiyeti üzerine vekâlet görevi Ebul-Hasan Ali b. Muhammed Samerrî’ye devredildi.⁷¹

4- Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed Samerrî⁷²

İmam Mehdi’nin (a.f.) dördüncü ve en son özel Nâibi Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed Samerrî’dir. O, İmam Mehdi’nin (a.f.) emriyle Hüseyin b. Ruh Nevbahî’den sonra Nâiblik görevini üslendi ve Hicrî 326 yılının Şaban ayının on sekizinden Hicrî 329 yılının Şaban ayının on beşi veya bazı nakillere göre Hicrî 328 yılının Şaban ayının on beşine kadar Vekâlet Teşkilatı ve Nâiblik rehberliğini üstlendi.

Ebul-Hasan, Abbasî veziri Cafer b. Muhammed’in kız kardeşinin eşi idi. Bu bağ, onun Abbasîler nezdinde üstün bir makama sahip olmasına sebep oldu.⁷³

Ebul-Hasan Ali b. Muhammed Samerrî, Şia’nın mütedeyyin ailelerden olup Vekâlet Teşkilatının hizmetkârlığını yapmakla biliyordu. Bundan daha ötesi ve daha önemlisi itimat edilir ve emanetçi oluşu Şialar tarafından vekilliğinin kabul görmesine ve Vekâlet Teşkilatının görevlilerinin sorunlarla karşılaşmamasına sebep oldu. Şia’nın

vekilleri ve değerli kişileri Ebul-Hasan Ali b. Muhammed Samerrî’yi İmam Mehdi’nin (a.f.) dürüst vekili olarak resmen tanımış ve İmam’a iletilecek bütün şer’î vucûhu da ona teslim ediyorlardı.⁷⁴

Ebul-Hasan Ali b. Muhammed Samerrî’nin faaliyet için fazla zamanı yoktu. Hem Nâiblik süresinin kısıtlılığı ve hem de özel siyasî konumu hasebiyle geniş faaliyetlerde bulunamadı veya yaygın ölçüde çalışmalar olduysa da şiddetle takiiyye, tedbir ve gizliliğe riayet edilmesi cihetiyle söz konusu faaliyetler gelecek nesiller için nakledilmedi.

İmam Mehdi’nin (a.f.) son Nâibi Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed Samerrî’ye yazdığı mektup, Samerrî’nin ölümünden altı gün öncedir. İmam Mehdi (a.f.) bu mektubunda Samerrî’nin ölümünü önceden haber vermiş ve kendisinden sonra Nâib belirlememesini, Küçük Gaybet’in son bulacağını ve Büyük Gaybet’in başlayacağını bildirmiştir. İmam’ın mübarek hattıyla yazılmış mektubun metni şöyledir:

“Bismillâhırrahmânırrahîm, Ey Ebul-Hasan Ali b. Muhammed Samerrî! Allah, dinî kardeşlerinin senin ölümün konusunda görecekları musibette mükâfatlarını bol kalsın. Altı güne kadar öleceksin, hesabını düzene koy ve vefatından sonra kimseye yerinde oturması için vekâlet konusunda vasiyette bulunma; zira İkinci Gaybet (Büyük Gaybet) gelip çatmıştır, bundan sonra Allah’ın izin verdiği güne kadar zuhur gerçekleşmeyecektir, bu durum kalplerin sertleşmesinden ve katlaşmasından, yeryüzünün zulüm ile dolmasından sonra gerçekleşecektir. Kısa zaman içerisinde

⁷⁰ Hayâtü’l-İmam Muhammedü’l-Mehdi, s. 130.

⁷¹ Kemâlu’d-Dîn ve Temâmu’n-Ni’me, s. 517.

⁷² Bkz: Mucemu’l-Buldân, c. 3, s. 264.

⁷³ Bkz: İsbâtü’l-Vasiyye, c. 3, s. 266,267; Tarih-i Siyasî-yi Gaybet-i İmam-i Devazdeh, s. 210.

⁷⁴ Kemâlu’d-Dîn ve Temâmu’n-Ni’me, s. 517.

bazıları, Şiaları'ma beni gördükleri iddiasında bulunacaklardır.⁷⁵ Bil ki her kim Süfyani'nin huruç etmesinden ve gökyüzünden gelecek nidadan önce beni gördüğünü (müşahede) iddia ederse yalancıdır. Güç ve kudret yüce yaratıcıya mahsustur".⁷⁶

Şeyh Sadûk, Ebu Muhammed Hasan b. Ahmed Müketteb'den naklederek şöyle yazmaktadır:

"Biz Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed Samerrî'nin vefat ettiği yılda İslâm'ın başkenti Bağdad'daydık ve vefatından birkaç gün önce onu ziyaret ettik. O, İmam Mehdi'nin (a.f.) yazdığı mektubu bizlere gösterdi ve bizler o mektubun üzerinden bir nüsha yazarak aldık ve yanından ayrıldık. İmam'ın vade verdiği altıncı gün geldiğinde Samerrî'nin yanına vardık ve onu ölüm hâlinde gördük. Ona senin vasin ve halefin kimdir diye soruldu. Senden sonra İmam Mehdi'nin (a.f.) Nâibi kimdir? O, şöyle cevap verdi: Yüce Allah'ın bir iradesi vardır ve o irade yerine gelecektir (İlâhî irade Küçük Gaybet'in bitişi ve Büyük Gaybet'in başladığı ve bu dönemde İmam'ın özel Nâibi'nin olmayacağı konusudur). Bu cümleyi ifade ettikten sonra canını teslim etti ve bu onun ağzından çıkan en son cümleydi".⁷⁷

Bu tarihten itibaren İmam Mehdi'yle (a.f.) özel Nâibler arasındaki irtibat bitmiş ve Gaybet-i Kubra dönemi başlamıştı.

Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed Samerrî'nin ölümünün Hicrî 329 yılı Şaban ayının on beşinci gününde gerçekleştiği bilinmektedir,

ancak Şeyh Sadûk, bu zatın vefatının Hicrî 328 yılı Şaban ayının on beşinci günü gerçekleştiğini zikretmiştir.⁷⁸

İmam Mehdi'nin (a.f.) Yazdığı En Son Mektup İle İlgili Birkaç Nokta

1. İmam Mehdi (a.f.), Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed Samerrî'nin vefatından altı gün önce ölüm haberinin verildiği mektubundan haberdar edilmiş ve vaat edilen günde de Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed Samerrî vefat etmiştir. İmam Mehdi'nin (a.f.) bu öngörüsü ve vaat edilen günde öngörünün gerçekleşmesi İmamiyye Şiası nezdinde bu mektubun Hz. Mehdi (a.f.) tarafından yazıldığına kesin delilidir.

2. İmam Mehdi (a.f.) Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed Samerrî'ye, kendisinden sonra halef seçmemesini emrediyor. Bu cümle açıkça İmam Mehdi'yle (a.f.) özel Nâiblerin doğrudan görüşme irtibatının son bulunduğunu ve bu tarihten başlayarak halkın Nâibler vesiyesiyle sorularını İmam Mehdi'ye (a.f.) soramayacaklarını ortaya koyuyor.

3. Bu mektupta Küçük Gaybet'in son bulunduğu ve Büyük Gaybet'in başladığı beyan ediliyor.

4. İmam Mehdi'nin (a.f.) zuhuru Allah'ın izniyle gerçekleşecektir, ancak hangi tarihte gerçekleşeceği bizler için gizlidir.

5. Bu mektupta İmam Mehdi'nin (a.f.) zuhurunun nişanelerinden "Süfyani'nin kıyamı" ve "gökyüzünden gelecek nida" olmak üzere iki alâmete değinilmiştir.

⁷⁵ (Müşahede) anlamının daha fazla aydınlanması için Bkz: Havza dergisi, no: 70,71, s. 72,122.

⁷⁶ *Kemâlu'd-Dîn ve Temâmu'n-Ni'me*, s. 516; Şeyh Tûsî, *el-Gaybe*, s. 242; *Bihâru'l-Envâr*, c. 51, s. 361.

⁷⁷ *Kemâlu'd-Dîn ve Temâmu'n-Ni'me*, s. 516.

⁷⁸ a.g.e., s. 503.

b) Özel Nâiblerin Atanma Ölçüsü

Önceki konularda belirtildiği gibi Ehlibeyt İmamları (a.s.), kendi vekilleri unvanında pek çok kimseyi seçmişlerdi. Onbirinci İmam Dönemi'nde Vekâlet Teşkilatında itimad edilen onlarca şahıs bu teşkilatta faaliyet göstermesinin yanında Gaybet-i Sugra Dönemi'nde sadece dört kişi nasıl özel Nâib olmuştur? Bu sorunun cevabında şöyle denilmesi gerekir: İmam Mehdi'nin (a.f.) özel Nâibleri'nin iman, takva, dirayet ve Allah'a kulluk gibi şartları bulundurmaları yanında aşağıda açıklanacak özel ölçülere de sahiptiler:

1- Sır Saklama Konusunda Zirvede Olmaları:

Hüseyin b. Ruh Nevbahtî, o zamanın zor koşullarında takiyye ve sır saklamanın en tepe noktasındaydı. Öyle ki İslâm mezheplerinin her birisi Hüseyin b. Ruh'u kendilerine nisbet veriyorlardı. Hüseyin b. Ruh takiyye riayet edip koruması cihetiyle kendi memurlarından birisini yalnızca Muaviye'ye lanet ettiği için görevinden aldı.⁷⁹

Hüseyin b. Ruh, meclislerin birisinde takiyye doğrultusunda Hulefa-yi Raşidi'ni iyilikle anıyordu. Onun bu sözü dostlarından birisinin şaşırmasına sebep oldu ve elinde olmayacak gülümsedi. İbn Ruh, mecliste gülmesinden dolayı bu arkadaşını uyardı. Şayet bu şekilde davranmak takiyye yöntemini tehlikeye atabilirdi.⁸⁰

İmam Mehdi'nin (a.f.) birinci Nâibi Osman b. Said takiyye aracılığıyla kendisini

Abbâsî halifelerinin teftişinden uzak tutmağa çalışıyordu. O, bu durum üzerine hiçbir şekilde mezhebî ve siyasî tartışmaya aleni bir şekilde girmiyordu.⁸¹

2- Sabır ve Direnişin Timsali Olmaları:

Düşman, İmam Mehdi'ye (a.f.) ulaşmak doğrultusunda çaba sarfediyordu ve İmam Mehdi'nin (a.s.) özel Nâiblerinin gösterecekleri her türlü zayıflık ve gevşeklik, bu hareketin çıkmaza düşmesine sebep olabilirdi. Dolayısıyla İmam Mehdi'nin (a.f.) Nâibleri'nin başkalarından çok daha sabırlı ve dayanıklı olmaları gerekiyordu.

Bazıları Ebu Sehl Nevbahtî'ye: Niçin sen İmam Mehdi'nin (a.f.) özel Nâibi olmadın ve senin yerine Hüseyin b. Ruh atandı; diye sorduklarında Hüseyin b. Ruh şöyle cevap verdi: İmamlar bu makama kimin lâıyk olduğunu herkesten daha iyi bilirler. Ben düşmanlarla git geli olan ve onlarla münazara yapan birisiyim. Hüseyin b. Ruh'un İmam Mehdi (a.f.) hakkındaki şeyleri bilseydim, tartışmalarında düşmanların inatçılığını gördüğüm zaman İmam Mehdi'nin (a.f.) varlığı konusunda daha güçlü deliller sunar ve sonuç itibarıyla onun ikamet ettiği yeri açığa çıkarırdım. Ama Hüseyin b. Ruh, İmam'ı abası altına saklamış olsa bile, İmam'ın yerini göstermesi için bedenini makasla doğrasar dahi kesinlikle abasını kaldırıp İmam'ı göstermeyecektir.⁸²

Ebu Sehl Nevbahtî'nin bu cümlesi Hüseyin b. Ruh'un ne kadar sabırlı ve güçlü olduğunun göstergesidir.

⁷⁹ Bkz: Şeyh Tûsî, *el-Gaybe*, s. 237.

⁸⁰ a.g.e..

⁸¹ Bkz: *Tarih-i Siyasî-yi Gaybet-i İmam-i Devazdehom*, s. 149.

⁸² Şeyh Tûsî, *el-Gaybe*, s. 240; *Bihârü'l-Envâr*, c. 51, s. 359.

3- Başkalarından Daha Anlayışlı, Daha Akıllı ve Daha Dirayetli Olmaları:

Şeyh Tûsî paha biçilmez *el-Gaybe* isimli eserinde naklettiği bir rivayet İmam Mehdi'nin (a.f.) sefirlerinin ve özel Nâiblerinin dirayetli olduklarına delalet eder.⁸³

İmam Mehdi (a.f.), özel Nâiblerinin seçiminde zalim Abbasî hükümetinin üzerinde hassas olmadığı kimselerden istifade ediyordu, zira son derece gizli ve önemliydi. Günümüzün tabiriyle gizliliğin ötesinde ve sırın da üstünde bir işti. Örneğin İmam Mehdi'nin (a.s) ilk Nâibi Ebu Amr Osman b. Said Amrî, yağ ve benzeri şeylerin satımıyla uğraştığı için “zeyyat ve semman” olarak tanınırdı. Ebu Amr, yağ ticareti kisvesi altında vekâletle alâkalı işlerini yürütüyor ve hükümet bu şahsın İmam Mehdi'nin (a.f.) Nâibi olacağı aklına bile gelmiyordu. İmam Mehdi'nin (a.f.) ikinci Nâibi Ebu Cafer Muhammed b. Osman da babası gibi yağ ticareti yapıyordu. İmam'ın üçüncü Nâibi, Nevbahtî ailesindendi ve hükümetle irtibatı olması hasebiyle hükümete güzelce sızabiliyordu. Devlet, kesinlikle onun İmam'la irtibatının olacağını düşünmüyordu

c) Özel Nâiblerin Görev ve Sorumlulukları

Dört Nâib'in görev ve genel çalışmalarının ekseni şunlardan ibarettir:

1. İmam Mehdi (a.f.) hakkında halk arasında oluşan şüphe ve şaşkınlığı gidermek;

2. İmam'ın (a.f.) ismini ve ikamet mekânını gizlemek yoluyla İmam'ı korumak;

3. Vekâlet Teşkilatına çekidüzen vermek ve sorumluluğunu üstlenmek;

4. Fıkhi sorular ve itikadi sorunları cevaplandırmak;

5. İmam'a ait olan malları almak ve gerekli yerlere dağıtmak;

6. Guluvcular ve yalancı Nâiblik iddiasında bulunanlarla savaşmak ve batıl inançlarını ortaya çıkarmak;

7. Hain vekiller ile savaşmak;

8. Halkı Büyük Gaybeti kabul etmeleri için hazırlamak.

6. Gaybet-i Sugra Dönemi'nde Genel Vekillerin Tayini

Gaybet-i Sugra Dönemi'nde İmam Mehdi (a.f.) tarafından seçilmiş özel vekillerin yanı sıra İslâm topraklarının çeşitli yerlerinde diğer vekiller de bulunmaktaydı. Önceki İmamların vekilleri gibi vekâlet görevini üstlenecek kişiler, görevleri ve vazifeleri için özel Nâibler'e müracaat etmek zorundaydılar.

Önceden de belirtildiği gibi vekiller, İslâm dünyasının çeşitli yerlerinde ve hatta bazı emarelerin tanıklık ettiği gibi “Dört Nâib”in ikamet ettiği “Bağdad”da faaliyet yapmakla meşguldüler. Doğal olarak Gaybet-i Sugra Dönemi'nde İmam Mehdi'nin (a.f.) Gaybeti ve Şia ve Şia yerleşim bölgelerinin artması dikkate alındığında “Vekâlet Teşkilatı”nın temsilcilerinin İmam Mehdi'nin (a.f.) “Özel Nâibleri”nin yardımcıları unvanıyla Bağdad'da Şiaların irtibat sorumluluğunu üstlenmeleri gerekiyordu ki, var olan emareler pek çok vekilin varlığını ortaya koymaktadır. Önceki bölümde Vekâlet Teşkilatının “Siyasî Rolü” ve bu Teşkilatın

⁸³ Şeyh Tûsî, *el-Gaybe*, s. 236.

Şia yerleşim bölgelerindeki vekillerin çokluğunda hiç şüphe yoktur, ancak üzümlere söylemeliyiz ki söz konusu vekillerin isimleri ricâl, hadis ve tarih kaynaklarında tam olarak kaydedilmemiştir. Şeyh Tûsî el-Gaybe isimli eserinde Gaybet-i Sugra Dönemi'ndeki vekiller hakkında şu tabiri kullanıyor:

“Özel vekiller tarafından seçilen güvenilir kişilere onlar tarafından mektuplar ulaşılmaktaydı”.

“Gizlilik İlkesi” konularında geçtiği gibi, vekillerin çalışmaları Abbasî halifelerinin hassasiyetine sebep oldu, dolayısıyla halifeler, vekillerin tanınması hedefiyle bazen casuslar gönderiyordu.

Şia yerleşim bölgelerindeki vekillerin çokluğunda hiç şüphe yoktur, ancak üzümlere söylemeliyiz ki söz konusu vekillerin isimleri ricâl, hadis ve tarih kaynaklarında tam olarak kaydedilmemiştir. Şeyh Tûsî el-Gaybe isimli eserinde Gaybet-i Sugra Dönemi'ndeki vekiller hakkında şu tabiri kullanıyor:

“Özel vekiller tarafından seçilen güvenilir kişilere onlar tarafından mektuplar ulaşılmaktaydı”.⁸⁴

Şeyh Tûsî bu tabirinin ardından birkaç vekilin ismini zikretmekle yetinmiştir, hâlbuki metinde geçen “Akvam” kelimesi, vekillerin çokluğuna işaret etmektedir.

Her hâlükârda daha önceki dönemlerde olduğu gibi bu asırda da “Vekâlet Teşkilatı”nın hedefini sürdürebilmesi için varlığı zaruri olan vekiller, İmam tarafından belirlenip atanıyordu. Var olan emalar bizzat İmam'ın vekillerini atadığının apaçık göstergesidir. Bu karinelere bir tanesi Muhammed b. İbrahim b. Mahziyar Ahvazî'nin İmam Mehdi (a.f.) aracılığıyla babasının yerine Ahvaz bölgesine vekil olarak seçilmesidir. Bu seçimde İmam (a.f.) bir mektubunda ona şöyle buyurmuştur: “Biz seni babanın yerine vekil olarak seçtik”.⁸⁵

Açıklandığı gibi bu vekillerin isminin tamamı Şia kaynaklarında yoktur, ancak ricâl kaynaklarına müracaat edilerek yapılan mütalaa esasınca söz konusu vekillerin bazılarının isimleri şöyledir:

1. Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Cafer el-Esedî el-Kûfî er-Razî;⁸⁶
2. Ebu Abdullah b. Harun b. İmran el-Hamdanî;⁸⁷
3. Ebu Muhammed Hasan b. Muhammed b. Harun b. İmran el-Hamdanî;⁸⁸
4. Muhammed b. Sâlih b. Muhammed el-Hamdanî;⁸⁹

⁸⁴ a.g.e., s. 257.

⁸⁵ Bkz: *Tenkîhu'l-Makal*, c. 1, s. 218.

⁸⁶ Bkz: Şeyh Tûsî, *er-Ricâl*, s. 496.

⁸⁷ Bkz: Şeyh Tûsî, *el-Gaybe*, s. 257; *Tenkîhu'l-Makal*, c. 3, no: 12757.

⁸⁸ Bkz: *Ricâl-i Necâşî*, s. 243.

⁸⁹ Bkz: *Tenkîhu'l-Makal*, c. 1, no: 2752; Şeyh Tûsî, *er-Ricâl*, s. 436; *Kemâlü'd-Dîn ve Temâmu'n-Ni'me*, s. 483.

5. Ebu İshak Muhammed b. İbrahim b. Mahziyar el-Ahvazî;⁹⁰

6. El-Kasım b. el-Âlâ;⁹¹

7. Hasan b. Muhammed b. Katat Saydelânî;⁹²

8. Muhammed b. Şâzân b. Naim eş-Şâzânî en-Nişaburî;⁹³

9. El-Aziz b. Zuheyr;⁹⁴

10. Kasım b. Muhammed b. Ali b. İbrahim Hemedânî;⁹⁵

11. Ebu Ali, Bestam b. Ali;⁹⁶

12. Ali b. Hüseyin b. Ali et-Taberî;⁹⁷

13. Davud b. Kasım b. İshak b. Abdullah b. Cafer b. Ebi Talib el-Caferî;⁹⁸

14. El-Hasan b. Nazrî'l-Kummî;⁹⁹

15. Muhammed b. Hafs b. Amr b. el-Amrî;¹⁰⁰

16. Ahmed b. İshak el-Eş'arî el-Kummî.¹⁰¹

Ricâl kaynaklarında bu isimlerin yanı sıra “Küçük Gaybet” Dönemi’nde görev yapan vekillerin de bulunduğu yer almaktadır, ancak biz bu eserde naklettiğimiz isimlerle yetiniyoruz.

7. Yalancı ve İhanet Eden Vekiller

Vekâlet Teşkilatında çeşitli hedeflerden kaynaklanan bazı sapkın akımların kendini gösterdiğine şahid oluyoruz. Genel olarak bu

akımlar ikiye ayrılabilir: 1. Önceden İmam’ın vekil unvanıyla atadığı, ancak sonra fesat ve hıyanete yönelen bazı kimseler. 2. Asıl itibarıyla vekâlet ve niyabet geçmişi olmayıp bir takım hedeflerden dolayı yalan yere kendisini İmam’ın vekil ve Nâib’i tanıtarak bir grubu etrafında toplayan ve rüsvalıklaıyla sonuçlanan şahıslar. Bu iki akım, hem Gaybet-i Sugra Dönemi’nde hem Vekâlet Teşkilatının başlangıcından önce göze çarpmaktadır. Gaybet-i Sugra Dönemi’nde sapkın akımların daha çok yaygın olmasının sebebinin İmam’ın olmayışı ve vekiller üzerindeki kapsayıcılık azlığının, fırsatçı kimseler için alt yapı hazırladığı anlaşılmaktadır.

8. Şia’nın Fikrî, Siyasî ve Toplumsal Konumu

a) Fikrî Konumu

Gaybet-i Sugra Dönemi’nde Şia düşünce ve fikir açısından daha iyi bir konuma sahipti. Şialar bu dönemde İslâm âlemine çeşitli ilim dallarında büyük âlimler sunmayı başardılar, zira İmam Mehdi’nin (a.f.) Gaybeti’yle karşılaşmışlar ve Peygamber (s.a.a.) ve Ehlibeyt’in (a.s) kültür mirası ve rivayetlerinin geçmiş dönemlerden daha çok korunmasına ihtiyaçlarının olduğunu anlamışlardı. Bu yüzden Gaybet-i

⁹⁰ Bkz: *Tenkîhu'l-Makal*, c. 2, no: 10222.

⁹¹ Bkz: a.g.e., no: 9588.

⁹² Bkz: *Kemâlû'd-Dîn ve Temâmu'n-Ni'me*, s. 504; *Bihâru'l-Envâr*, c. 51, s. 336.

⁹³ *Tenkîhu'l-Makal*, c. 3, no: 10843.

⁹⁴ a.g.e., c. 2, no: 7902.

⁹⁵ a.g.e., no: 9607.

⁹⁶ a.g.e., c. 1, no: 1286.

⁹⁷ a.g.e., c. 2, no: 8239.

⁹⁸ a.g.e., c. 2, no: 2860.

⁹⁹ Bkz: *Ricâl-Keşşî*, s. 534, h. 1019; *Tenkîhu'l-Makal*, c. 2, no: 10615.

¹⁰⁰ Bkz: *Tenkîhu'l-Makal*, c. 1, no: 294; *Ricâl-Keşşî*, s. 556, h. 1051-1053.

¹⁰¹ Bkz: *Mekteb-i der Ferayend-i Tekâmül*, s. 83; *Kitabu'l-Vâkıfiyye*, c. 1, s. 211-219; *Ricâl-Keşşî*, s. 404, h. 795.

Sugra'nın yetmiş yıllık döneminde değerli kitapları kaleme aldılar.

Bu dönemde “Kum ve Necef” şehirleri Şia'nın iki önemli ilim ve hadis merkezi idi. Eş'arîler, Himyerîler, İbn Bâbeveyhler, Furat b. İbrahim ve Ahmed b. Muhammed Hâlid Berkî gibi âlimler ilimlerini bu merkezlerden alarak kitaplar telif ettiler.

Bu dönem yazarlarından ve kaleme aldıkları eserlerden bir kaçına değineceğiz:

1. Ebu'l-Kasım, Furat b. İbrahim b. Furat Kûfî: Gaybet-i Sugra Dönemi'n âlimlerinden ve “*Tefsirü Furat*” kitabının sahibi;

2. Muhammed b. Mes'ûd b. Ayyaşî Temimî Kûfî Semerkandî: Hicrî 3. asrının âlimlerinden ve “*Tefsir-i Ayyaşî*”nin yazarı;

3. Muhammed b. Yakub Kuleynî ölüm yılı (h. 329): “*Usulu Kâfî*”, “*Furû'u Kâfî*”, “*Ravzatu'l-Kâfî*” ve diğer birkaç eserin yazarı;

4. Ebu Ali, Muhammed b. Ebubekir Hemmam (h. 258-332 veya 336): “*el-Envârü fî Tarihî'l-Eimme*” (a.s.), “*et-Temhisu fî Beyani Mucibati Temhisu Zunubi'l-Mu'minîn vb...*” gibi birkaç eserin yazarı;¹⁰²

5. Ahmed b. Vazih Yakubî, ölüm yılı (h. 284): *Yakubî Tarihî* olarak bilinen “*Tarihî Yakubî*” kitabının yazarı;

6. Muhammed b. Hasan b. Ferruh Safar ölüm yılı (h. 290): “*Besâiru'd-Derecât*” kitabının yazarı;

7. Ahmed b. Muhammed b. Hâlid Berkî, ölüm yılı (h. 274 veya 280): “*el-Mehasin*” kitabının yazarı;

8. Ali b. Hüseyin b. Musa b. Bâbeveyh Kummî, Şeyh Sadûk'un babası (h. 260-328):

İbn Nedim onun hakkında şöyle yazmaktadır: Oğlu Ebi Cafer, Muhammed b. Ali, babasının 200 cilt civarında kitap yazdığını belirtmiştir. Necaşî “*el-Fihrist*” isimli eserinde onsekiz kitabın ismine değinmiştir;¹⁰³

9. Sa'd b. Abdullah b. Ebi Halef Eş'arî Kummî, ölüm yılı (h. 300): “*Kitabu'r-Rahme ve Menakibu's-Şia*” gibi birçok eser telif etmiştir;¹⁰⁴

10. Ebu'l-Abbas Himyerî Kummî, Abdullah b. Cafer Gaybet-i Sugra Dönemi'nin büyüklerinden olup birçok eseri kaleme almıştır, telif ettiği kitaplardan birisi de “*Gurbul-İsnad*”'tır;

11. Ebu Cafer Himyerî Kummî, Muhammed b. Abdullah b. Cafer, bazı âlimler “*Kurbu'l-İsnad*” kitabının yazarının Ebu Cafer Himyerî olduğunu ifade etmişlerdir;

12. Ebu Zeyneb, Muhammed b. Cafer Nu'mânî, Sikatu'l-İslâm Yakub Kuleynî'nin öğrencilerinden ve “*el-Gaybe*” kitabının yazarıdır.

b) Siyasî Konumu

Gaybet-i Sugra asrında Abbasî hilafet merkezinin Bağdad'da olduğu dönemler Şia, siyasî konum açısından mahrum bir durumdaydı. Hükümet ve hilafetin sahibi olan Abbasîler Ebu Talib ailesine özellikle Hz. Ali (a.s) evlatlarına ve Şialarına karşı kin ve düşmanlık beslemekteydi. Şia ile olan bu düşmanlık bazen zirveye ulaşıyor bazen de azalıyordu. Bu düşmanlık ve kin “Mutezid”in hilafeti döneminde (h. 279-289) diğer halifelerin döneminden daha da fazlaydı.

¹⁰² *Bihâru'l-Envâr*, c. 50, s. 226-232.

¹⁰³ *a.g.e*, s. 82-83.

¹⁰⁴ *a.g.e*, s. 186,187.

Şeyh Tûsî'nin ifadesine göre Mutazîd'ın Şia'ya karşı oluşturduğu baskı ortamında kılıçlardan kan damlıyordu.¹⁰⁵

Ancak bu durum “Muktedir”in hükümete geçişiyle değişmiş ve Şia'nın lehine dönmüştü, öyle ki Şia hükümet çarkına yerleşerek siyasî açıdanda etkili olmuştu.

Bu değişim Şia olan “Benu Furat” ın hükümet üzerindeki etkisiyle başladı.¹⁰⁶ Şia Ebu'l-Hasan, Ali b. Muhammed ve İbn Furat aracılığıyla aşağıda belirtildiği şekilde üç defa vezirlik makamına ulaştı:

1. “Hicrî 296 yılından 299” yılına kadar;
2. “Hicrî 304 yılından 306” yılına kadar;
3. “Hicrî 311 yılından 312” yılına kadar.

Ali b. Furat'ın vezirlik yıllarında Şia- lar için nisbeten özgür bir ortam doğmuş ve bu fırsattan yararlanarak mektebin ihya için çalışmalarda bulunmuşlardı. Hüseyin b. Ruh Nevbahî'nin özel nâiblik yaptığı bu dönem, Hüseyin b. Ruh'un Gizli Vekâlet Teşkilatına daha iyi kılavuzluk etmesi için güzel bir fırsat olmuştu. Hüseyin b. Ruh, İbn Furat'ın vezirliği döneminde siyasetin büyükleri arasında iyi konuma sahip olmuş ve bu konumu bir fırsata dönüştürmüştür.

c) Toplumsal Konumu

Abbasîler'in hilafet merkeziden ve aynı şekilde Abbasî hükümetlerinin geniş ölçüde nüfuza sahip olduğu bölgelerin tamamında Şiaların dikkate değer ölçüde etkisi söz konusuydu. Ancak bölgelerdeki birkaç yıllık geniş etkisine rağmen aşağıda sıralanacak sınırlandırmalar, bu dönemde Şialar'ı rahatsız olmasına sebep oldu:

1. Abbasî hâkimlerinin Şia aleyhtarı siyaseti;

2. Eş'arî düşüncesinin Adliyye (Şia ve Mu'tezile) düşüncesine galebe etmesi;

3. “Karamita” ve “Zenciler”in işledikleri geniş çaplı cinayet ve vahşiliklerinin sorumluluğunun Şialar'a yüklenmesi.

Hicrî 311 yılında “Karamitaler” Kâbe'yi ziyarete gelen hac kervanına saldırıp vahşi cinayetlere mürtekip oldukları zaman geniş çapta propaganda yaparak Şiaları bu cinayetlerin suçlusu göstermeye çalıştılar ve Bağdad halkı Şia veziri Ali b. Furat'ın aleyhine sloganlar attı. Bunun akabinde İbn Furat ve oğlu vezirlik makamından alındı ve hemen ardından tutuklanarak idam edildi.

Bu olayla ilişkili olarak İmam Mehdi'nin (a.f.) üçüncü Nâibi Hüseyin b. Ruh Nevbahî'de tutuklanarak zindana atıldı. Ancak Abbasî hükümetinin sınırları dışında ve özerk bölgelerde özellikle inkılâbî Şia hükümetlerinin bulunduğu yerlerde Şia, toplumsal açıdan daha iyi bir konuma sahipti.

Gaybet-i Kubra Dönemi

İmam Mehdi'nin (a.f.) dördüncü vekilinin ölümü ile ilgili, gelen en son mektubu “Büyük Gaybet'in” gelişinin habercisi olmuş ve Küçük Gaybet'in bitişiyle Şia tarihînin yeni bir döneme girdiği açıklığa kavuşmuştur.

Önceki bölümde bu mektuptan bahsetmiş ve açıklamasını yapmıştık. Bu bölümde ise bu dönemin aşağıda yer alan önemli konularına özetle değineceğiz:

¹⁰⁵ Şeyh Tûsî, *el-Gaybe*, s. 179.

¹⁰⁶ Bkz: *Dairetu'l-Maarif-i Bozorg-i İslâmî*, c. 4, s. 382-392.

1. Şia'nın tarihî ve Gaybet-i Kubra Dönemi'nde Şia Teşkilatı ve Şia devletleri;

2. Bu dönemde Şia âlimlerinin fikrî ve siyasî mücadeleleri;

3. Küçük ve Gaybet-i Kubra Dönemi'nde Mehdilik iddiasında bulunanlar.

1- Gaybet-i Kubra Dönemi'nde Şia ve Devletleri

a) “Gaybet-i Kubra” Dönemi'nde Şia

Abbasî halifelerinin fesad ve zulümleri ve peşpeşe Alevî kuruluşları, Abbasîler'in hükümet temellerini sarsmış, inkılâbî ve Şia devletlerinin ortaya çıkışının alt yapısını oluşturmuş ve Şiaların mezheplerini özgürce tebliğ etmelerine sebep olmuştur.

Dördüncü asırda İslâm topraklarının tamamında pek çok Şia yaşıyordu. Beş asır boyunca Şia kendi genişlemesine devam etti ve Şia devletleri de hükümetin başına geldi. Bu dönem içerisinde gerçekleşen pek çok önemli olaylardan bazıları şunlardır:

1. Beşinci Yüzyıl'ın sonlarında İsmailîler İran'da tamamen özgür yaşıyorlardı;¹⁰⁷

2. Sekizinci Yüzyıl'ın yarısından Dokuzuncu Yüzyıl'a kadar “Mazenderan” ve “Kazvin”de Mar'aşî Seyyidleri hükümranlıklarını sürdürdüler;¹⁰⁸

3. Allâme Hillî ve oğlunun Sultan Muhammed Hudabende'nin hükümetindeki nüfuzları Şialığın yayılmasına sebep oldu;¹⁰⁹

4. Akkoyunlular “Tebriz”de hüküm sürdü ve onların hükümet sınırları “Fars ve Kirman”a kadar uzandı;¹¹⁰

5. “Lum'a” kitabının yazarı Şia'nın dâhi âlimlerinden Şehid-i Evvel (Muhammed b. Mekkî Âmilî) 786 yılında Dımeşk'ta Şialık suçundan şehit edildi.

Genel olarak bu beş asırda Şia, cemiyet açısından artış gösterdi ve mezhepsel özgürlük ve güç açısından zamanın hükümet ve sultanlarına tabiydiler. Bu zaman kesitlerinde İslâmî hiçbir bölgede Şia resmî bir mezhep olarak ilân edilmedi.

Hicrî 10. asrın başlarında Şia mezhebine mensup olan Şah İsmail, Safevî kıyamını Erdebil'den başlatarak İran'ı tek devlet haline getirdi ve kendi sınırları içerisinde Şia mezhebini resmîleştirdi.

15. asrın başlarında dâhili despot rejim ile uzun zamanlı mücadele ve kültürel, siyasî ve ekonomik açıdan dış güçlerin sömürgesi ile savaş sonucunda yükselişte olan ve önceki kıyamlardan ders çıkararak bütün eksiklerini gidermiş tam teşekküllü bir İslâmî hükümeti yani “Velâyet-i Fakih” hükümeti İran'da kurulmuş oldu. Düşmanların istememelerine rağmen bu hükümetin maddî ve mânevî bereketi dünyanın dört bir yanına yayıldı. Bu hükümet dünya genelinde bulunan bütün inkılâbî ve direniş hareketlerini desteklemiş ve bütün inkılâp ve kıyamlara zafer ışığı olmuştur. Bu kıyam Oniki İmam Şiası mezhebini yıkmak isteyen büyük güçlerin çalışmalarının en güçlü olduğu dönemde evreni yeni bir döneme taşıyarak kendi inanç ve esaslarını hızlı bir şekilde dünyaya yaydı.

¹⁰⁷ Abbas Ali Amid Zencanî, *İnkılâb-i İslâmî ve Rîşehâ-yi Ân*, s. 208-215.

¹⁰⁸ a.g.e.

¹⁰⁹ Seyyid Muhammed Huseyn Tabâtabâî, *Şia Der İslâm*, s. 56.

¹¹⁰ a.g.e., s. 57.

b) Şia Teşkilatı ve Şia Devletleri

Peygamber'in (s.a.a.) vefatından hemen sonra İslâm devletinde rehberlik ve önderlik konusundaki sapma, Şia kıyıamlarının ve inkılâplarının başlamasına sebep oldu. Şia ayaklanmaları, İmamların (a.s) dönemleri boyunca onların desteği, tavsiyeleri ve yönlendirmeleriyle İslâm'ın merkezi ve kilit yerlerde tağut ve zalimlere karşı amansız bir şekilde devam etti. Bu ayaklanmalar peş peşe devam ederek Gaybet-i Kubra Dönemi'ne kadar uzamış, daha sonra da günümüze kadar devam etmiştir. Bu kıyamlar bazen yükselişe geçmiş ve bazen de düşüşlere şahid olmuş, bazen semeresini vermiş bazen de mağlubiyete uğramıştır. Altı asır içerisinde oluşan ayaklanma ve kıyamlar bazen İslâm topraklarının bir köşesinde vuku bulsa da bazen de İslâm topraklarının kalbinde kendisini göstermiştir. Şia her zaman için İslâm'ın merkezinde ve Şia'nın merkezi olan İran'da mezhep ve siyasî açıdan en iyi durumda olmuş ve mesajını dünya insanlarına ulaştırmıştır.

Şia ayaklanma ve kıyıamlarının birçoğunun "Irak¹¹¹ ve Hicaz¹¹²"da gerçekleşmiş olmasının yanı sıra bu kıyıamların bir kısmı da hilafet merkezinin mukabilinde ve hilafetin saltanatını sürdürdüğü toprakların Doğu ve Batı'sında devam etmiş ve vahyin

asıl mesajı olan "Adalet ve İmamet" sloganını devam ettirerek hiçbir zaman mücadeleyi kenara bırakmamıştır. Bu kıyamlar vahyin asıl mesajı olan iki aslın yeryüzünde tahakkuk buluncaya kadar mücadelesinin devam edeceğini ve mücadelenin imanının bir parçası olduğunu belirtmiştir. Şia birçok kıyama öncü olmuş ve önsaflarda yer almıştır, ancak bu kıyamlar hiçbir zaman grup ve mezhepsel kisveye bürünmemiştir. Ehlibeyt (a.s) dostlarının kıyıamları sadece Şia'ya has olmamış, diğer halkları da kapsamıştır; zira Şia'nın Emevî ve Abbasî saltanatına karşı muhalefeti gerçekte Müslümanların içinden başlamaktaydı, ancak Şia'nın silahlı ve kanlı mücadelesi mazlum halkların yardımıyla İslâm'ın hakikatini korumak ve İslâm'ı ve Şia'yı savunmak içindi.

Ehlibeyt takipçilerinin inkılâbî çehresi sadece şehadet meydanlarında değil, kültürel alanlarda ve tebliğ yoluyla yapılan inkılâp meydanlarında da görebilir. İdris b. Hasan Musenna "Mağrib'i tebliğ yoluyla feth ederken, "Endonezya" ülkesi de tebliğ yoluyla feth edilen topraklardan biridir. Yine Beşinci Asır'da iki Şia İranlı'nın aracılığıyla "Hindistan"da büyük bir grubun Şia olması da bir diğer örnektir. Bunun karşısında Abbasîler 300 yıllık hükümetleri döneminde kılıç zoruyla ve yalancı İslâmî cehresiyle fetihler yapıyorlardı.

¹¹¹ Birinci ve İkinci Asırlar'da Irak'ta gerçekleşen kıyamlar: Tevvabîn, Muhtar, İmam Seccad'ın (a.s) oğlu Zeyd b. Ali, İbrahim b. Abdullah b. Hasan, Zeyd b. Ali'nin oğlu İsa ve Muhammed b. İbrahim Hasanî'nin kıyıamlarıdır.

¹¹² Hür ve özgür insanların rehberi İmam Huseyin'nin (a.s) kıyımı, İmam Huseyin'in (a.s)'ın şehadetinden sonra Medineliler'in kıyımı, Muhammed b. Abdullah b. Hasan Musenna ve Huseyin b. Ali "Sahib-i Fah"ın kıyımı Medine'de gerçekleşen kıyıamlardır. Zeyd b. Ali'nin oğlu Yahya'nın "Gurgân"da ve Muhammed b. Kasım da Horasan'da kıyam etmiştir.

İslâm'ın meşhur tarihçilerinden olan Ebu'l-Ferec İsfahanî Hicrî 313 yılına kadar şehid edilen Ali evlatlarının sayısının 218 olduğunu belirtmiş ve şöyle demiştir: Taberistan bölgesinde ve Yemen çevrelerinde bu soydan olan bir grup, bazen zaferle bazen de yenilgiyle sonuçlanmış kıyamlar gerçekleştirmişlerdir, ancak bununla ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bu konuyla ilgili Bkz: *İnkılâb ve Rîşehâ-yi Ân*, s. 145'e müracaat ediniz.

Şia inkılâp ve ayaklanmaları bütün dünyada inkılâp ve kahramanlık ruhunu ayakta tutmaktaydı. Birinci Asır'dan Üçüncü Asır'a kadar elde edilen yenilgiler, sonunda yani Üçüncü, Dördüncü Asır ve sonrasında yerini zaferlere ve gözle görülebilir ilerlemelere bıraktı. Bu durum, İslâm topraklarında bir dizi inkılâbî devletlerin oluşmasına sebep oldu ve ümitsizliklerle dolu olan kalpler ümide ve zalim hükümdarların zulümlerinin azalmasına sebep oldu.

"Âl-i Buye veya Buveyh" hükümeti, İslâm kültürünü ve Ehlibeyt (a.s) öğretilerini, hükümetinin oluşumunun temeli karar kıldı. Şia mezhebine mensup olan Âl-i Buye hükümeti diğer mezheplere karşı da dürüst ve saygılı davranıyordu. Bu özellik sadece Âl-i Buye hükümetine mahsus bir davranış olmayıp bütün Şia devletlerinin özelliklerindendi.

Bu yüzden Hicret'in 4. (bütün İslâm topraklarında Şia hâkimlerin hükümet ettiği dönem)¹¹³ asrın İslâm âleminin medenileştiği ve kültürünün yükseldiği bir asır olarak bilinmektedir.¹¹⁴ Şia devletlerinin dışında hiçbir hükümette âlimi ilme teşvik etmenin menşeinin düşünce ve akide özgürlüğü olduğu görülmemektedir. Hükümet kurucularının hükümeti kurmak için arzu ettikleri yüce hedefler, hükümetin medenileşmesinin ve yücelmesinin en büyük etkeniydi. Hâkimlerin gün geçtikçe fesada müptela olmaları ve asıl hedeften uzaklaşmaları, devletlerinin yok olmasına ve çökmesine neden oldu.

İnkılâbî devletlerin çöküşü, önderlerinin aralarındaki ihtilaflar, devlet çalışanlarının fesada karışmaları ve inkılâbın ana hatlarından uzaklaşmaları neticesinde gerçekleşti. İslâm dünyası Hicret'in Yedinci ve Sekizinci Asır'ında siyasî gücün bölünmesi, Küçük devletlerin zuhur etmesi, çekişmeler, kardeşin kardeşi öldürmesi ve kudret üzerinde ahmakça yapılmış rekabetler Abbâsî halifeliğinin çökmesine neden oldu.

Hicrî 489 yılında donanımlı olarak ilk Haçlı Seferleri başlamasına rağmen, hilafet merkezinde servet elde etme ve gününü gün etme düşüncesinin dışında bir şey yoktu. Bu şartlar içerisinde "Moğol"un İslâm devletine saldırısı başladı ve İslâm hükümeti "Moğollar"ın saldırıları karşısında dağılarak yok oldu.

İslâm, başı yukarıda dimdik kalmayı başarmışsa bunun sebebi, siyasî güçten uzak isimsiz bilinçli bir grubun hareketidir ve söz konusu bu grub, zafere ulaşan Moğolların İslâm'ın karşısında dize getirmiş ve onların kalplerini İslâm'a açarak İslâm'ı zafere ulaştırmıştır.¹¹⁵

"Hülagu Han" Bağdad halkından hiçbir günahı olmayan 900 kişinin kıyımından sonra, Bağdad dönüşünde Halife'nin mescidini ve İmam Kâzım'ın (a.s) türbesini yeniden inşa edilmesi emrini vermişse, bunun sebebi Müeyyidüddin b. Alkame ve Hâce Nasiruddîn Tûsî gibi iki seçkin şahsiyetin caydırıcı yiğit hareketidir.¹¹⁶

"Hâce Nasir"ın bu işi yapmaktaki hedefi, mânevî zararların ve kan dökmenin

¹¹³ Batı'da İdrisîler, Taberistan'da Alevîler, Irak ve İran'da Âl-i Bûye, Mısır ve Kuzey Afrika'da Fatımîler ve Şamat (Şam bölgesi) denilen bölgede de Hamdaniyan, Beni Muradis ve Beni Ammar.

¹¹⁴ *Be Temmeddun İslâmî Der Karn-i Çaharum-i Hicrî*, Adam Metz, birinci ve ikinci cilde müracaat edilebilir.

¹¹⁵ *İnkılâb-ı İslâmî ve Rîşehâ-yi Ân*, s. 186.

¹¹⁶ *el-Bidayetu ve'n-Nihaye*, c. 13, s. 302; *Tarihu'l-İslâm*, c. 4, s. 161.

önünü almaktı. O bu davranışıyla Moğolların teşkilatı üzerindeki etkisiyle İslâm dünyası âlimlerinin pek çoğunu Moğul'un kılıcından kurtardı.

Bu seçkin şahsiyet, çeşitli ilim dallarında altmışın üzerinde kitap yazdı ve ilmî çalışmalarının yanında birkaç şehri yok olmaktan kurtararak İslâm'ın zorlu düşmanını İslâm ve Şialığın şiarları önünde dize getirip iman etmeye mecbur etti.¹¹⁷

Şia âlimlerinin engelleyici inkılâbı, halkın Moğolların ayakları altında yok olan dinini, yine Moğolların kalplerine hâkim kıldı ve dinin ilerlemesi için onları aracı konumuna getirdi.

Sekiz ve Dokuzuncu Yüzyıl'da İran'ın Kuzey ve Doğu'su "Horasan"da İslâmî devletlerin güce ulaşmasına, "Herat"da kötülüklerin zıddına ayaklanılmasına, Timur'ların karşısında Hurufiyye hareketine ve "Mazenderan"da Mer'aşî Seyyidler'ine tamlık etmişti.

Osmanlıların şiddetli tutuculuğu, defalarca İran topraklarına saldırması ve saldırgan Avrupa'yla savaşının en son hadde ulaşması gözüne alındığında 10. asrın başında "Kızılbaş" hareketi Safeviye'yi güce ulaştırdı ve Osmanlıların arkasından saldırarak Şia mezhebine tabi Şeyh Safiyuddin Erdebilî'nin torunları, Şialığın inkılâbî

köklerini İran toplumunun vicdanında yer edinmesine sebep oldu.¹¹⁸

Safevîye Devleti tüm zaafiyetiyle birlikte Şia mezhebinin şiarlarının yüceltilmesine çalıştı ve genel anlamda baskı altında olmayan Ehlisünnet, Hristiyan, Yahudi ve Zerdüştler'e karşı müsamaha gösteriyordu. Bununla birlikte Batı devletlerinin pek çoğu, diğer dinlerin özgürlüklerine karşı yabancı kalıyorlardı.¹¹⁹

Çiftçiliğin gelişmesi, iktisadın ilerlemesi ve umurun nisbeten refah içinde yaşaması, orta tabakanın Safevî devletinin iktisadî siyasetine cezbedilmesine sebep oldu ve Safevî şahlarının çoğu, halkın desteğini arkasına almışlardı. Kültürün yayılması, ilim merkezlerinin genişlemesi ve âlim ve yazarların her yönde desteklenmesi Safevî devletinin en bariz ayrıcalıklarındandır. Aynı şekilde hüner ve sanatta yaratıcılık ve mimariyi İslâm kültürü ve maarifinin hizmeti doğrultusunda kullanmak da Safevî devletinin diğer ayrıcalıklarındandır.

Hükümetin siyasî ve idarî siyasetinde değişim icad edilmesi ve âlimlerin siyasî, yargı ve kültürel işlerde fazlaca rol üstlenmeleri de Safevî devleti döneminin özellikleri arasındadır.¹²⁰

Şia kimlik ve istiklâlinin yeniden verilmesi, yabancı hayranlığının terk edilmesi ve tam anlamıyla dinin savunulması,

¹¹⁷ *İnkılâb-ı İslâmî ve Rîşehâ-yi Ân*, s. 188-190.

¹¹⁸ a.g.e., s. 227; nakil: *İsnâd ve Nâme-hâ-yi Tarih ve İctimâî Devrân-i Safevî*, Sâbitiyyân, s. 231; *Tarih-i İran*, Çeviri: Kerim Keşaverz, s. 511.

¹¹⁹ Bkz: *Tarih-i İran*, Çeviri: Kerim Keşaverz, s. 522.

¹²⁰ Bkz: Allame Meclîsî, Hasan Tarumî, "Tarih-i Nov Yayınevi". *Dânişnâme-i İran ve İslâm'da Dr. Haddad Adil'in yerine atanmış olan Hüccetül-İslâm Tarumî, Allame Meclîsî'nin eserinden güncel ilim vesilelerden faydalanarak Allame Meclîsî ve Şeyh Bahaî gibilerin Safeviler ile işbirliği yapmasının sebebini araştırarak Şia âlimlerinin hükümet silsilesindeki etkisi açıklanmıştır. Yazar bu eserinde tarih kitaplarının bilgilerine istinat ederek Dr. Şeriatî, İslâma ve Şia'ya hıyanet eden "Edward Braun" gibi oryantalistlere çatışma çıkarmadan cevap vermiştir.*

Şia âlimlerinin Safevî padişahlarının siyasî güçlerini meşru olarak tanımalarına sebep oldu.¹²¹ “Safevîler”den sonra “Afşarlılar” ve “Zendîler” işbaşına gelerek Şialığın güçlenmesi için çaba sarfettiler. Afşarîler’den Nadir Şah, Şia ve Ehlisünnet’i birbirine yakınlaştırmak için büyük adımlar atarak bu doğrultuda özel görüşler ortaya koydu.¹²²

“Kerim Han Zend”in (h. 1164) yılında zaferi elde etmesiyle halk arasında öze ve inanca dönme çoğalarak âlim sayısı çoğaldı ve ruhanîler “Kerim Han”ın hükümetini desteklediler. Batıların İslâm dünyasındaki siyasî, iktisadî, kültürel ve askerî sömürgeleri, Doğu topraklarında yaşayanların uyanmasında etkili rol oynayarak İslâmî hareketlere daha bir derinlik kazandırdı. Bununla birlikte İslâmî ülkelerin içindeki zulüm ve baskının hissedilir ölçüde olması, hareketlerin halk tabanlı olmasına sebep oldu.

Hicrî 13. asrın ikinci yarısında İslâm âlemindeki kıyamlar arasında birliğin oluşması¹²³ bütün inkılâbî hareketlerin tek ve güçlü bir kıyama dönüşmesine neden oldu ve İslâm âleminde büyük bir uyanış gerçekleşti. Bu kıyam “Mısır, Suriye, Lübnan, Irak, Türkiye, Afganistan, Pakistan, Cezair, Tunus, Fas, Hicaz, Endonezya, Hindistan ve İran gibi ülkelere yayılarak siyasî boyutta yeni bir anlam kazanmış ve İslâm’ın zulüm, baskı yüzünden durma hâline gelen adalet çarkının birkaç asırdan sonra bir daha harekete geçmesine neden olmuştur.¹²⁴

İslâm devletlerinin çoğunluğunda âlimlerin halk ile beraber olması, inkılâpların ve kıyamlarının çoğunun rehberlik yükünü âlimlerin üslendiği gözlenmektedir. İmam Humeyni’nin (r.a) İslâm inkılâbı, birçok Şia ve gayri Şia inkılâbı için ilham kaynağı olmuş ve bütün İslâmî kıyamların hedefleri bu kıyamda kendisini göstermiştir.

2. Şia Âlimlerinin Düşünce ve Siyasî Mücadelesi

Peygamber’in (s.a.a.) zamanında fikrî ve siyasî hidayet bizzat Peygamber’in (s.a.a.) sorumluluğundaydı ve onun vefatından sonra fikrî ve siyasî imamet, hidayet ve merceiyet Ehlibeyt (a.s) İmamlarının (a.s) sorumluluğuna geçti. Gaybet asrında imamet ve merceiyet gibi son derece önemli olan bu iki rüknü, başka bir ifadeyle toplumun fikrî ve siyasî hidayetini seçkin âlimler üstlendiler. Şimdi konu edindiğimiz bu iki rüknü ele alacağız:

a) Gaybet Dönemi’nde Şia Âlimlerinin Düşünce Mücadelesi

Gaybet-i Kubra Dönemi’nde Şia âlimlerinin düşünce ve ilim açısından rolü hakkında en kısa ve faydalı açıklama, asrın Allâmesi Muhammed Hüseyin Tabâtabâî’ye aittir. Allâme, Şia’nın İslâmî ilimler konusundaki metodundan bahsederken önemli ve kendine has bir konudan da bahsediyor¹²⁵ ve

¹²¹ Bkz: a.g.e..

¹²² Bkz: “Nadir Şah ve Takrib konusu” (makale), Resul Caferiyan, Keyhan-i Endişe, no: 62 (Mehr ve Aban sayısı 1374).

¹²³ Şia âlimlerinden bir çoğunun bu konuda değerli görüşlerinin olmasına rağmen tarihçilerin bir çoğu bu birliği ve vahdeti Seyyid Cemaluddîn Esedâbâdî’ye nispet vermişlerdir. Bkz: *İnkılâb-i İslâmî ve Rîşehâ-yi Ân*, s. 238-243.

¹²⁴ *İnkılâb-i İslâmî ve Rîşehâ-yi Ân*, s. 241.

¹²⁵ Konu hakkında bilgi için Allame’nin *Şia der İslâm ve Mecmuayı Muzakerat ba Aga-yı Hanri Korbin* isimli eserlerine müracaat edilebilir.

Şia'nın İslâmî ilimlerde ilerlemesi ve başarsı hakkındada şöyle söylüyor:

“Şia hadis, fıkıh ve akaid konusunda tam anlamıyla güçlü bir şekilde çalışarak –muhalliflerle devamlı ilmî münazara yaptıkları ve günlük şer’î vazifeleri öğrenmek için ihtiyaçları olan fıkıh ve hadisi öğrenmeleri- belirtilen ilim ve onlarla ilgili ilimler hakkında yani “diraye, ricâl ve usul” üzerinde ciddi çalışmalar yaparak en üst seviyeye ulaştırmış ve bütün teferruatıyla bu ilimleri öğrenerek asırlarca bu durumu devam ettirmiştir”.¹²⁶

Elbette Allâme'nin bu görüşü “eserlerinin ve onun gibi düşünenlerin dışında” günümüz âlimlerine mahsus olup İslâmî hükümet öncesi âlimleri de var olan konumu bu şekilde beyan etmişlerdir.

Allâme'nin değerli ve yüce eseri “*el-Mizan*” tefsirini Şia ve Ehlisünnet tefsirlerinden ayıran özellik bu büyük kitabın İslâmî, Kur’ânî, akfî ve nakfî engin ilimlerle dolu olmasıdır. Şehid Sadr ve Allâme'nin öğrencilerinin kaleme aldığı eserler, İslâmî ilimlerin gelişmesine katkı sağlamış ve büyük rol oynamıştır.¹²⁷

Günümüzde İslâmî hükümetin kurulmasıyla siyasî, kültürel ve diğer alanlarda her yönlü araştırma ortamı oluşması ve

¹²⁶ *Mecmua-yı Muzakerat ba Aga-yı Hanri Korbin* isimli eser Allame ile Şeyhiyye fırkasına bağlı olan Fransız düşünür Hanri Korbin arasında geçen münazaralardır.

¹²⁷ Şehid Sadr'ın *Yeni Kelâm, iktisat, İslâm'ın İktisat* hakkındaki görüşü, faizsiz bankacılık, mantık ilminde İstikrânın temelleri, Usul ilminde yenilik ve tefsir konularında görüşlerine müracaat edebilirsiniz. Yine Şehid Mutaharî'nin felsefe ve kelâm konusunda değerli eserlerine ve günümüz âlimlerinden bir çoğunun üstadı ve ilmin yenilikçilerinden biri olarak bilinen Allame Tabâtâbâi'nin eserlerine müracaat edebilirsiniz.

Şia kimlik ve istiklâlinin yeniden verilmesi, yabancı hayranlığının terk edilmesi ve tam anlamıyla dinin savunulması, Şia âlimlerinin Safevî padişahlarının siyasî güçlerini meşru olarak tanımalarına sebep oldu. “Safevîler”den sonra “Afşarlılar” ve “Zendîler” işbaşına gelerek Şialığın güçlenmesi için çaba sarfettiler. Afşarîler’den Nadir Şah, Şia ve Ehlisünnet’i birbirine yakınlaştırmak için büyük adımlar atarak bu doğrultuda özel görüşler ortaya koydu.

İmam Ali'nin (a.s) İmamet asrından İmam Hasan Askerî'nin (a.s) şehadetine kadar İslâmî hareketin bir kültür olması, Ehlibeyt'in (a.s) İslâmî asil kültürü karşısında ortaya çıkan gerici hareketlere karşı İslâm şeriatını korumaları, cahiliyet önderlerinin peş peşe ayaklanma çıkarmaları ve din önderleri ve Ehlibeyt (a.s) İmamlarının ardı ardına şahadete ulaşmaları gibi bir seri hadiseler dikkate alındığında, Ma'sûm İmamlar gaybet asrında gerçek dinî merceiyetin desteklenmesi doğrultusunda toplum içinde güçlü bir düşünce akımı oluşturdular.

hükümetin dinî konulardaki çalışmaları Şia toplumunun ilmî olarak gelişmesine neden olmuş ve diğer ilim dallarında da ilerlemeye sebep olacaktır.

“*Tesisu's-Şia li Ulûmi'l-İslâm*”,¹²⁸ “*ez-Zaria ila Tesanifi's-Şia*”¹²⁹ ve “*A'yanu's-Şia*”¹³⁰ gibi eserler yukardaki iddiaları açık ve net bir şekilde onaylamaktadır. Konu ile ilgili kısa bir bilgi ise “*Hedamati Mutakabil-i İslâm ve İran*”¹³¹ eserinde görülebilir.

Konunun devamında Şia âlimlerinin ilmî mücadelelerinden, fıkıh, fakihlik müessesesinden ve onun aşama ve merkezlerinden bahsetmek uygun olacaktır.

1- Şia'nın Fekahati ve Fakihlik Aşamaları

Dini merceiyetin üzerine bina edildiği fıkıh ve fekahet, İslâmî ilim dallarının en önemli bölümlerindendir. Bu yüzden geçmiş asırlarda diğer ilim dallarında zaman zaman düşüş yükseliş yaşanmasına rağmen fıkıh ilmi devamlı güçlenmiş ve gözle görülür bir ilerleme kaydetmiştir.

İmamlar Döneminde Fıkıh ve Fakihlik (Müctehitlik)

İmam Ali'nin (a.s) İmamet asrından İmam Hasan Askerî'nin (a.s) şehadetine kadar İslâmî hareketin bir kültür olması, Ehlibeyt'in (a.s) İslâmî asil kültürü karşısında ortaya çıkan gerici hareketlere karşı İslâm şeriatını korumaları, cahiliyet önderlerinin peş peşe ayaklanma çıkarmaları ve din önderleri ve Ehlibeyt (a.s) İmamlarının ardı ardına şahadete ulaşmaları gibi bir seri hadiseler dikkate alındığında, Ma'sûm İmamlar gaybet asrında gerçek dinî merceiyetin desteklenmesi doğrultusunda toplum içinde güçlü bir düşünce akımı oluşturdular.

Bu yüzden Ehlibeyt İmamları (a.s) döneminde hakiki İslâm'ı koruyacak ve

¹²⁸ Seyyid Hasan Sadr.

¹²⁹ Ağa Bozorg Tahrânî'nin eserlerinden.

¹³⁰ Seyyid Muhsin Emin Amilî'nin eserlerinden.

¹³¹ Allame Şehid Murtaza Mutaharî'nin eserlerinden.

Ehlibeyt İmamlarının (a.s) çizgisinde olacak bir medrese ve düşüncenin temeli atılarak gaybet döneminde meyvesini verecek güçlü bir ağaca dönecek bir tohum, sulanmağa başladı.

Bu mektep için gerekli olan hammadde-lerin bütünü üç veya dört unsurda özetlenir:

1. İlmî ve kültürel konular;
2. Eğitim, öğretim, inceleme ve tekâmül yöntemi;
3. Üstad ve talebeleri de kapsayacak şekilde bu ilmî ve fikrî ağırlığı taşıyacak şahsiyetler.

Bu mektebebin asıl eğitmen ve öğretmenleri İmamlar (a.s.), öğrencileri ise İmamların ellerinde yetişmiş Zürrare, Muhammed b. Muslim, Eban, Ebu Hamza Sumalî, Yunus b. Abdurrahman ve bunlar gibi büyük şahsiyetlerdi.

Özel mektep ve medrese için gerekli olan tefsir, fıkıh ve usûlî de kapsamak üzere İslâmî maarifler, Ma'sûm İmamlar aracılığıyla ravi ve sahabelere intikal etmiş ve onlar da İmamların kalavuzluğuyla rivayetlerin tamamını tedvin ederek zamanla bu rivayetler hadis kitaplarında bir araya toplandı. Bu sebeple Ehlibeyt (a.s) yârânlarının pek çoğu söz konusu İslâmî maarifleri esasınca yetiştirildi ve İslâm dünyasında seçkin insanlar çıkarak Ehlibeyt'e (a.s) tabi olan fakihlerin medresesi ciddi olarak İslâm toplumlarında yerlerini alarak gelişme ve tekâmül imkânlarıyla tamamıyla donandılar.

Gaybet-i Sugra Dönemi'nde Şia Fıkı ve Fakihlik

Hadis kitaplarının pek çoğunun yok olma eşğine gelindiği, Şialar üzerinde takiye ve baskının arttığı bu dönemde hadis

metinlerinin tek bir metin hâline getirilmesi için çaba sarfedildi ve Ehli'sünnet'in sahih kitaplarının dört katı büyüklüğünde Sikatü'l-İslâm Muhammed b. Yakub Kuleynî'nin "el-Kâfi" gibi Şia'nın çok önemli olan kitabında İmamların hadisleri bir araya getirildi.

Bunun yanı sıra İmam'ın döneminden uzak kalan fakihlerin daha doğru ve dakik bilgilere ulaşmaları için hadis ravileri sınıflandırılarak her birisinin muteber olma dereceleri incelendi.

Keza İmamların sahabelerinin telif etiketleri kitapların fihristi çıkartıldı ve çeşitli fıkıh metinleri hazırlandı. Yine bu dönemde istidlale dayanan fıkıh merhalesi başladı ve hüküm ve fakihlik yöntemi yavaş yavaş daha bir belirginlik kazanarak ilmî, eğitim ve araştırma merkezleri kuruldu.

Bu iki dönemde iki fikhî düşünce ortaya çıktı:

1. Kum merkezli hadis ravilerinin fikhî mektebi;
2. Bağdad merkezli mütekellim veya akılcı düşünürlerin fıkıh mektebi.

Gaybet-i Kubra Dönemi'nde Şia'nın Fıkı ve Fakihlik

Her iki mektebin ürünü olup bu mekteplerin ayrıcalık ve kemaline sahip olan Şeyh Mufid'in mektebi, Küçük Gaybet'in başlangıcından şimdiye kadar kendini geliştirme yolunu geride bırakıp her geçen gün kendisini güncelleyerek daha sağlam bir hâle geldi.¹³²

Şeyh Mufid'den sonra değerli öğrencisi Seyit Murteza ve ondan sonra Şeyh Tûsî "Usûlî Fakihlerin Mektebi"ni kurdular. Şeyh Tûsî, Şia fıkıhında yeni bir dönemin

¹³² Daha fazla bilgi için Bkz: Seyyid Hasan Müderrisî, *Mukaddemet-i ber Fıkh-ı Şia; Tarihu't-Teşrii'l-İslâmî*.

başlatıcısı ve yeniliçi fakihlikle alâkalı ilmî alanların tamamına sahip birisi olup ilmî alanların tamamında bizim için son derece değerli eserler bıraktı.

Şeyh Mufid, Seyyid Murteza ve Şeyh Tûsî, Şia merceiyetini inzivadan kurtardılar. Şia mektebinin bu değerli üç âlimi bunun yanı sıra Ehlişünnet'in fıkıh, kelâm, tefsir ve bütün temel ilim dallarında uzmanlık elde ederek Bağdad'da kelâm ve fıkıh dallarında ders kürsülerini kendilerine mahsus kıldılar ve diğer mezhep âlimlerini de öğrenciliklerine kabul ettiler. Çok geçmeden mezhepsel çatışmalar ve siyasî karmaşa Şeyh Tûsî'nin Bağdad'dan hicret etmesine neden oldu ve bu tarihten itibaren Necef, Şia'nın mercilik ve ilim merkezi hâline geldi.

Bu dönemde dinî merceiyet Şia'nın ilmî ve malî öğretim görevini üstlendi ve öğretim düzeyinin en yüksek sorumluluğu zamanın merceine aitti. Aynı şekilde vekillerin belirlenmesi ve yargı da mercilerin görevlerinden sayılıyordu.

Fetva makamı ve soruları yanıtlamak bu kurumun diğer görevlerindendi.

Günümüzün Şia fıkıhı Şeyh Mufid'in kurduğu ve mükemmel hâle getirdiği o mektebin devamı olup aynı güçlülüğü ve mükelliğiyle devam etmektedir.

2- Şia'nın Gaybet-i Kubra Dönemi'ndeki Fıkıh ve İlim Merkezleri

"Büyük Gaybet"ın başlarında Bağdad fıkıh ve fakihlik merkeziydi. Şeyh Tûsî'nin (h. 448) yılında Necef'e hicret etmesiyle "Necef" hemen hemen bir asır boyunca fakihliğin merkezi görevini üstlendi.

Necef'in yanı sıra Halep, Şeyh Tûsî'nin öğrencilerinden "Sâlâr" isimli Seyyid Murteza

aracılarıyla 8. asrın yarısına kadar ilim merkezi haline geldi.

Bu ilim havzasının öğrencilerinden "*el-Gunye*" isimli eserin sahibi Seyyid Ebu'l-Mekârim'i söyleyebiliriz.

Necef ilim ve icthad merkezi bir asır boyunca Şeyh Tûsî'nin görüşlerini savunduktan ve düşüşe geçtikten sonra İbn İdris Hillî, Irak'ın Hille şehrinde kendi Fıkıh hareketini başlattı ve Şia fıkıhını Hille'ye intikal ettirdi. Şeyh Tûsî'den sonra Şia'nın fakihlik müessesesini sürdürmüş olarak bilinen Muhakkık Hillî ve Allâme Hillî, Hille ilim merkezinde tanınır ve bilinir kişilerdendir. Muhakkık Hillî ve Allâme Hillî, Şia fıkıhının yaşadığı düşüşten sonra onu ihya etmiş ve kemale ulaştırarak mektebin bir daha yükselişine neden olmuşlardır. Şia fıkıhının yükselişine neden olan bu iki değerli âlim, Şeyh Mufid'in çizgisinin devamını da sağlamışlardır.

Şia'nın fakihlik merkezi Hille'den sonra "Cebel-i Âmil" ve Şam bölgesine intikal etti. Bu merkezin öğrencileri "Şehid-i Evvel", Allâme Hillî'nin oğlu "Fahru'l-Muhakkıkın" ve "Şehid-i Sâni" gibi meşhur âlimlerdir. Bu âlimler Şeyh Mufid'in fikhî mektebini Bağdad, Necef ve Hille'deki ayrıcalık ve kapsayıcılığıyla Cebel-i Âmil'de temellendirdiler. Cebel-i Âmil'de oluşturulan bu hareketlilik, Şia Safevî hükümeti için "İsfahan" ve Necef-i Eşref" ilim havzalarında bereket kaynağı oldu.

Şehid-i Evvel, ondan sonra Şehid-i Sâni ve onların öğrencilerinin aracılığıyla sunulan Şia'nın siyasî fıkıhı, dünya çapında yeni bir hareket oluşturdu. "Şehid-i Evvel" Şia devletinin başı Serbedaran'a *el-Lum'etu'd-Dimeşkiyye* isimli eserinin metnini amel etmeleri için gönderdi. Şehid-i Evvel'in şehid edilmesinin nedenlerinden birisi, bu yüce

âlimin siyasî fıkıh dalındaki görüşü olduğu söylenebilir.¹³³

Şehid Mutahharî, Şia Safevî devleti ve İran ilim havzasının gidişatına dair “Cebel-i Âmil” âlimlerinin rolü hakkında şöyle yazıyor:

“Cebel-i Âmil” fakihleri İran Safevî devleti üzerinde önemli role sahiptiler. Bindildiği üzere Safevî devleti gerçekte derviş meslek olup ve derviş meslek esasına göre de hareket etmekteydi. Safevîler’in durumu “Cebel-i Âmil” fakihlerinin fıkıh bilgisiyle dengelenmemiş olsaydı İran’ın durumu Türkiye ve Suriye Alevîler’inin vaziyeti gibi olacaktı. Bu durum, birkaç yönlü etki sağlamaktaydı. Etkilerden birisi İran halk ve devletinin hurafelerden korunması bir diğeri de Şia irfan ve tasavvufunun daha dengeli ve ölçülü bir hâle gelmesidir. Bu yüzden “Muhakkık Kerekî” ve “Şeyh Bahaî” gibi “Cebel-i Âmil” fakihlerinin İsfahan’da kurdukları medrese sayesinde halkı ve devleti böyle bir durumdan koruyarak halk üzerinde büyük bir hakka sahip olmuşlardır.¹³⁴

Aynı zamanda Mukaddes Erdebilî ve diğer büyükler aracılığıyla ihya edilen Nefes İlim Havzası günümüze kadar devam etmiştir. Bağdad’ın fakahet şehri olduğu dönemde ve İslâm’ın ilk asırlarında İran’ın şehirlerinden sadece Kum şehri, İbn Bâbeveyh ve Muhammed b. Kuluveyh gibi fakihler aracılığıyla fıkıh merkezi haline getirildi. Yine “Kacarlar” Dönemi’nde *Sahib-i Kavanin* isimli eserin sahibi Mirza Ebu’l-Kasım Kummî vasıtasıyla ihya edilmiş ve

günümüzde Şia’nın iki büyük fıkıh merkezinden birisi hâlini almıştır.¹³⁵

İran İslâm İnkılâbı’nın zafere ulaşması ve Irak Baas ordusunun peş peşe gelen saldırıları, Nefes ilim havzasının büyük âlimlerinin şehid edilmesi,¹³⁶ Nefes ilim merkezinin müctehid ve talebelerinin zorla İran’a hicret ettirilmeleri, bir defa daha Şia’nın fakihlik merkezinin ciddi bir şekilde Kum’da tecelli etmesine neden oldu. Her ne kadar Nefes ilim merkezinde büyük âlimler bulunsun da ilim ve fıkıh dalındaki hareketlilik, neş’et ve yükseliş, Kum ilim merkezine mahsustur.

b) Gaybet-i Kubra Dönemi’nde Şia Âlimlerinin Siyasî Mücadelesi

Şia âlimlerinin Gaybet-i Kubra Dönemi’ndeki siyasî mücadelesini iki başlıkta özetleyebiliriz:

1. Siyasî faaliyet alanları;
2. Siyasî faaliyetin aşamaları.

1- Siyasî Faaliyet Alanları

a) İslâm devleti sınırları içerisinde ve Müslüman veya gayri Müslüman olan siyasî hâkimlerin zulmü karşısında izlenen yöntem:

1. Tebliğ, yetiştirme, zalim Müslüman idarecilerle savaşmak için İslâmî harekete kılavuzluk etme, “Dinin Siyasetten Ayrılığı” teziyle savaşma ve İslâm ümmetinin ayaklar altına alınmış siyasî haklarını talep etme yollarıyla İslâm ümmetini ve Şialar’ı korumak;

¹³³ “el-Mihne”. Şehid Sadr’ın iki konuşmasına Bkz.

¹³⁴ Üstad Şehid Murtaza Mutahharî, *Hedamat-e Mutekabil-i İslâm ve İran*, c. 2, s. 125, 126.

¹³⁵ a.g.e, c. 2, s. 125, bu kitap İran İnkılâbı’ndan önce telif edilmiştir.

¹³⁶ Bu durum geçtiğimiz yıllara kadar devam ederken bu kafilenin en son yolcusu ve şehidi (hş. 1377) Ayetullah Garevî’dir. Bu büyük âlim, Saddam’ın askerleri aracılığıyla şehid edildi.

2. Hâkimlerin direk ve endirek sapkınlıklarıyla mücadele etme, sapıklık ve sapıklığın hilafetin gasbedilmesi ve İslâm ümmetine hâkim olmaları gibi fikrî, ahlâkî ve amelî boyutlarını ortaya çıkarma, savaşçı İslâmî hareket kuruluşlarını savuup kılavuzluk etme;

3. İfratî (aşırı) ve tutucu tefritî gruplar aracılığıyla her türlü tefrika karşısında savaşmanın önemini teblig etme yoluyla İslâm ümmeti ve Şia camiasını koruyup tek bir kelime etrafında toplamak;

4. Âlim ve araştırmacıların yetiştirilmesiyle İslâm toplumunun kimliğini, Müslümanların ve Şia'nın fikrî asaletini korumak için ilmî ve Ma'rifeti yaygınlaştırmak ve çeşitli yerlerde ilim havzalarını kurmak;

5. Sapkın hâkimlerin fikrî ve ahlâkî sapkınlıklarını değiştirerek meş'ulaştıran siyaset ile mücadele etmek.

b) İslâm devleti sınırları dışında ve dış ve sulta güçlerinin karşısında izlenen yöntem:

1. Batı'nın kültürel saldırıları nüfuzu karşısında savaşmak;

2. Sömürgecilerin askerî saldırılarına karşılık faal bir şekilde silahlı mücadeleye katılmak, rehberlik ve hidayet etmek;

3. Doğu ve Batı'nın iktisadî ve siyasî saldırılarına karşılık amansız mücadele etmek;

4. İslâm ümmetini zayıflatmak, nifak çıkarmak isteyen ve İslâm ülkelerini bölmek isteyenler ile mücadele etmek;

5. Emperyalist ve süper güçler ile savaşmak, onları yerle bir etmek ve emperyalistlerin yenilmez olduğu öyküsünü batıl etmek.

b) Savaş Aşamaları ve Siyasî Faaliyetler

Şia'nın ondört asır boyunca İslâm'ı hâkim kılmak ve İslâmî düzeni kurmak için sürdürdüğü siyasî mücadelesini üç aşamada inceleyebiliriz;

1. Tagutlarla savaşmak için gizli siyasî teşkilatın oluşturulması;

2. İslâmî siyasî düzen olmaksızın oluşturulan sistemin karşısında açıkça mücadele etme merhalesi;

3. İslâmî siyasî düzen oluşturulmasıyla açıkça siyasî mücadele etme merhalesi.

Siyasî mücadelenin her üç aşamasında da silahlı veya silahsız olarak mücadele edilmiş ve bu mücadelelerde bazen olumlu bazen de olumsuz koşullar göz önünde bulundurulmuştur.

Silasız mücadeleler ihticac, münazara, hakikatin tebliği, acı gerçekleri ifşa etme, devlet yöneticilerinin sapkınlıklarını ve hatalarını ortaya çıkarmak, sultaların ve sapkın saldırganların fitnelerini içermektedir. Yine kadro genişletme, yeni üyeleri mücadele için kabul etme, gayri müstakim silahlı saldırılara karşılık itiraz etme ve mücadele kültürünü genişletmek de bu mücadeleden sayılabilir.

İnkılâbî silahlı bir kuruluş kurma, bu kuruma rehberlik etme veya doğrudan onaylama da silahlı faaliyetler arasında yer alır.

3. Mehdilik ve Bâblık İddiasında Bulunanlar

"Mehdeviyet" vaad edilen Mehdi (a.f.) ve beklenen İmam anlamındadır. "Bâblık"ın lughat anlamı muhafız ve bekçi, istilah anlamı ise İmam Mehdi'nin (a.f.) sefiri, özel Nâib ve vekilidir.

İmamiyye Şiası'nın inançlarına ve Ehli-sünnet rivayetlerinin çoğuna göre ahiruz-zamanda Muhammed (s.a.a.) ailesinden Mehdi (a.f.) zuhur edecektir. Allah Resulü (s.a.a.) bir hadisinde şöyle buyurmaktadır:

“Dünyanın ömründen bir gün kalmış olsa da Allah (c.c) o günde benim Ehlibeytimden olan şahsı göndererek zulümle dolan yeryüzünü adalet ile dolduracaktır”.¹³⁷

Yine bir diğer hadisinde şöyle buyurmuştur:

“Dünyanın ömründen bir gün kalmış olsa da Allah (c.c) bu günü benden veya Ehlibeytim'den olan bir kişiyi kıyam etmesi için uzatacaktır, onun ismi benim isimdir”.¹³⁸

“Vaad edilen Mehdi (a.f.)” ile ilgili Şia ve Ehli-sünnet hadis kaynaklarında Peygamber (s.a.a.) ve Ehlibeyt İmamlarından (a.s) birçok hadis nakledilmiştir. İmam Mehdi (a.f.) hakkında nakledilen hadislerin aşırı çokluğundan İmam'ı (a.f.) inkâr etmek veya hakkında tereddüt ve şüphe etmek mümkün değildir.

“Mehdeviyet” konusunda Peygamber (s.a.a.) ve Ehlibeyt'inden (s.a) nakledilen hadislerin çokluğu “Mehdeviyet” inancının mezhepler ve fırkalar arasında yayılmasına neden olmuştur.

İmam Mehdi'nin (a.f.) özellikleriyle ilgili nakledilen rivayetler, İmam Mehdi'nin (a.f.) İmam Hasan Askerî'nin (a.s) oğlu olduğunu ve İmam Mehdi'nin (a.f.) Onikinci İmam olup büyük ve küçük olmak üzere iki gaybetinin olacağını ifade etmektedir.

¹³⁷ Bkz: *Bihâru'l-Envâr*, c. 51, s. 85-104; Hafız Ebu Davud Suleyman b. Eş'as Sicistanî, *Sunenu Ebi Davud*, c. 2, s. 310, h. 4283.

¹³⁸ *Sunenu Ebi Davud*, h. 4282.

“Dünyanın ömründen bir gün kalmış olsa da Allah (c.c) o günde benim Ehlibeytimden olan şahsı göndererek zulümle dolan yeryüzünü adalet ile dolduracaktır”.

Ancak bazı kişiler, mezhep takipçileri ve İslâmî fırkalar “mehdeviyet” inancından faydalanarak kendilerine bazı kişileri vaad edilen Mehdi olarak seçmiş veya bazı fırsatçı kişiler yalan yere kendisinin vaad edilen Mehdi olduğu iddiasında bulunmuşlardır.

Bazı bilinçsizler: 1. İmam Ali’nin (a.s) oğlu Muhammed Hanefiyye, 2. İmam Hasan (a.s.)’in oğlu Muhammed b. Abdullah b. Hasan, 3. İmam Seccad (a.s.)’in oğlu Zeyd b. Ali b. Hüseyin, 4. İmam Cafer Sâdık (a.s.), 5. İmam Musa Kâzım (a.s.), 6. İmam Sâdık’ın (a.s) diğer oğlu İsmail b. Cafer ve 7. İmam Hasan Askerî (a.s) gibi faziletli kişilerin Mehdi olduğunu düşünmüşlerdir.

Keza bazıları Abbasî Halifesi Mehdi ve Ebu Müslim Horasanî gibi zalim ve kana susamış sahtekâr ve düzenbaz fertleri vaat edilen mehdi olarak tanıtmışlardır.¹³⁹

Diğer taraftan makam düşküni ve hilekâr bazı kimseler inançları kötüye kullanarak yalan yere kendilerini vaad edilen mehdi olarak lanse etmişlerdir. Konumuzun burasında bunlardan bazılarını hatırlatmakla yetineceğiz. Daha fazla bilgi edinmek isteyenler konuyla alakalı kaynaklara müracaat edebilirler.

1. Ubeydullah b. Muhammed Fatımî (h. 322-259);¹⁴⁰

2. Mısır Ubeydiyan Halifelerinden, Hâkim Biemrillah (h. 386);¹⁴¹

3. Muhammed b. Tumrut (h. 485-524);¹⁴²

4. Tahamî (h. 1159);¹⁴³

5. Baba İshak (h. 637);¹⁴⁴

6. Abbas er-Rifî (h. 690-700);¹⁴⁵

7. Mehdi Sudanî (h. 1260-1304);¹⁴⁶

8. Mirza Muhammed Ali Bâb (h. 1235-1266);¹⁴⁷

9. Mirza Gulam Ahmed Kadiyanî (h. 1255-1326).¹⁴⁸

Kaynakça

Â'yanu's-Şia, c. 10, Seyyid Muhsin Emin Amulî, Hasan Emin'in incelemesi, Beyrut, m. 1986.

Beyne'l-Hulefai ve'l-Hulea, Dr. Muncid, Salahuddîn, b. 3, Beyrut, Dâru'l-Kitabi'l-Hadis, m. 1980.

Bihâru'l-Envâr, Allâme Meclîsî, Beyrut, Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, h. 1403/m. 1983.

Camîu'r-Rivât, Muhammed b. Ali Erdebilî, baskı: Rengin, 1334.

Dairetu'l-Maarif-i Farsî, Musahib.

Dairetu'l-Maarifi'l-Karni'l-İşrîn, Muhammed Ferid Vecdî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut.

Debistan-i Mezahib, Kuhser ve İsfendiyar, Tahrûrî Kütüphanesi, Tahran, ş. 1362.

Delailu'l-İmame, Muhammed b. Cerir Taberî, el-Matbuatu'l-Haydariyye.

¹³⁹ Bkz: *el-Milelu ven-Nihal; Fıraku's-Şia*.

¹⁴⁰ Bkz: *Tarihu'l-İslâm*, c. 3, s. 146 ve sonrası.

¹⁴¹ Bkz: Abdullah Mubeliğ-i Abadanî, *Tarih-i Eryan ve Mezahib-i Cihan*, c. 3, s. 1114.

¹⁴² Bkz: *Luğatnameh-i Dehuda*, s. 1937.

¹⁴³ Bkz: *Hayâtu'l-İmam Muhammed Mehdi*, s. 144.

¹⁴⁴ Bkz: *Tarih-i Eryan ve Mezahib-i Cihan*, s. 1118.

¹⁴⁵ a.g.e, s. 1115.

¹⁴⁶ Bkz: *Hayâtu'l-İmam Muhammed Mehdi*, s. 139-143.

¹⁴⁷ Bkz: *Musahib, Dairetul-Maarif-i Farsî*, s. 356.

¹⁴⁸ a.g.e. 1985, 1986.

ed-Devletu'l-Abbasiyye, Muhammed Bek el-Hazrî, Muessesetu'l-Kutubi's-Sakafiyye, Beyrut, h. 1415/m. 1995.

El-Abbasiyyune'l-Evvelun, Dr. Faruk Ömer, c. 1, Bağdad Üniversitesi, b. 2.

el-Asru'l-Abbasi es-Sânî, Dr. Şevki Zayf, Dâru'l-Maarif, Mısır, m. 1975.

el-Fahrî, İbn Tabâtabâ, Dâru Sadr, Beyrut, h,k. 1386.

el-Gaybe, Muhammed b. İbrahim Nu'manî, Tahkik: Ali Ekber Gaffârî, Mektebetu's-Sadûk, Tahrân.

el-Gaybe, Şeyh Tûsî, Tahkik: Şeyh İbadullah Tahrânî ve Şeyh Ali Ahmed Nasih, Muessesetu'l-Maarifi'l-İslâmiyye, Kum, b. 2, m. 1417.

el-İmamı'l-Mehdi (a.f.), Muhammed Ali Duhayyil, Dâru'l-Murteza, Beyrut, Lüb-nan, h. 1403.

el-Kâmilu fi't-Tarih, İbn Esir (13 c.), Dâru Sadr, Beyrut, h. 1402/m. 1982.

el-Maarif, İbn Kuteybe, Ebi Muhammed, Abdullâh b. Muslim, Araştırma, Servet Ukâşe, Menşurat-ı Şerif Razî, Kum.

el-Melâhimu ve'l-Fiten fi Zuhuri'l-Kaimi'l-Muntazar, Seyyid bin Tavus, Muessesetu'l-Vefa, Beyrut, h. 1403.

en-Nefekatu ve İdaratuha fi'd-Devleti'l-Abbasiyye, Dr. Zeyfullah Yahya Zahrânî, Mektebetu't-Talibi'l-Camiî, Mekketu'l-Mukerreme, h. 1406/m. 1986.

es-Sahifetu'l-Mehdiyye, Seyyid Murteza Muctehidî, çeviri: Muhammed Hüseyin Rahimiyân, Kum, Dâru's-Sakaleyn, ş. 1379.

et-Tarihu'l-Abbasi (es-Siyasî ve'l-Hazarî), Dr. İbrahim Eyyub, Beyrut, eş-Şirketu'l-Âlemiyyeti li'l-Kitab, m. 1979.

Ezvaun-ale's-Sunneti'l-Muhammediyye, Mahmud Ebu Reyve, Muessesetu'l-Âlemî, Beyrut.

ez-Zeria, Ağa Bozorg Tahrânî, Dâru'l-Azva, Beyrut, h. 1403.

Fıraku's-Şia, Nevbahtî, Tahkik ve Çeviri: Muhammed Cevad Meşkûr, Merkez İntişarât-ı İlmî ve Ferhengî, Tahrân, ş. 1361.

Fihristü Esmâi Musannafî's-Şia (Ricâl-Necaşî), Ahmed b. Ali Necaşî, Kum, Mektebetu't-Dâverî.

Hayâtu'l-İmam Muhammed el-Mehdi, Bâkır Şerif Kureşî, Kum, h. 1417/m. 1996.

Hayâtu'l-İmami'l-Askerî, Bâkır Şerif Kureşî.

İmamân-ı Şia ve Conbeşhâ-yi Mektebî, Muhammed Taki Muderrisî, Astane-i Kuds-i Rezevî Yayınevi, b. 3, ş. 1372.

İnkılâb ve Rîşehâ-yi Ân, Abbas Ali, Amid Zencanî, 5. Baskı, h. ş. 1371.

İsbâtu'l-Hudât bi'n-Nususi ve'l-Mu'cizât, Muhammed b. Hasan Hurru'l-Âmilî.

Kamusu'r-Ricâl, Allâme Tustetî, Muessesetun-Neşri'l-İslâmî, Kum.

Kelimetu'l-İmami'l-Mehdi (a.f.), Seyyid Hüseyin Şirazî.

Kemâlu'd-Dîn ve Temâmu'n-Ni'me, Muhammed b. Ali b. Bâbeveyh (Şeyh Sadûk), Muessesetun-Neşri'l-İslâmî, Kum, h. 1416.

Measiru'l-İnfae fi Mealimi'l-Hilafe, Kalkaşendî, (h. 756-820 "3 c.), Araştırma, Abdussettar Ahmed Ferrac, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut.

Mefatihü'l-Cinan, Şeyh Abbas Kummî.

Mehdi-yi Mev'ûd, Allâme Meclisî (*Bihâru'l-Envâr* c. 13).

Meheccu'd-Deavât ve Minhacu'd-Da'vât, Seyyid b. Tavus, Menşurat-ı Senâ.

Mekatilu't-Tâlibîn, Ebu'l-Ferec İsfahanî, Araştırma ve yorum: Seyyid Ahmed Sakar, Kum, Menşurat-i Razî, h. 1414.

Men Huve'l-Mehdi (a.f.), Ebutalib Tecil Tebrizî, Muessesetun-Neşri'l-İslâmî, Kum, h. 1409.

Menakibu Âli Ebitalib, İbn Şehrâşûb Mazenderânî, Dâru'l-Ezva, Beyrut, h. 1405.

Misbahu'l-Kef'amî, İbrahim b. Aliyî'l-Kef'amî, Menşurat-ı İsmailiyân, Kum.

Mu'cemu Ricâli'l-Hadis, Ayetullahi'l-Uzma Hoyî, Beyrut, m. 1983.

Mu'cemu'l-Mufehres li-Elfazi Ahâdisi Bihâri'l-Envâr, Vezaret-i Ferheng ve İrşâd-i İslâmî, ş. 1373.

Muntehabu'l-Eser fi'l-İmami's-Sânâşer, Lutfullah Sâfi Gulpâyigânî, Mektebetu's-Sadr, Tahran.

Sahifetu'l-Mehdi (a.f.), Cevad Kayyumî İsfahanî, Tahkik, Muessesetun-Neşri'l-İslâmî, Kum, b. 1.

Sahih-i Buharî, Muhammed b. İsmail Buharî, Kirmanî Şerhi, Dâru İhyau't-Turasi'l-Arabî, Beyrut.

Tahlili ez Zindegâni-yi İmam-i Kâzım (a.s.), Bâkır Şerif Kureşî, Çeviri: Muhammed Rıza Ataî, Evrensel İmam Rıza Kongresi Yayınevi, ş. 1368.

Tarih-i Edyan ve Mezahib-i Cihan, Abdullah Mubelligi-yi Abadanî, Mantuk Yayınevi (sina), Kum, b. 1, ş. 1373.

Tarih-i Fıkıh ve Fukaha, Dr. Ebu'l-Kasım Gurcî, Simet Yayınevi, ş. 1375.

Tarih-i Siyasî-yi Gaybet-i İmâm-i Devazdehum (a.f.), Dr. Câsım Hüseyin, Çeviri:

Dr. Seyyid Muhammed Taki Ayetullahî, Emir-i Kebir Yayınevi, Tahran, ş. 1376.

Tarih-i Yakubî, Ahmed b. Ebi Yakub (İbn Vazih), Beyrut, h. 1408.

Tarihu'l-Gaybeti'l-Kubra, Muhammed Sadr, Dâru't-Taarif li'l-Matbuat.

Tarihu'l-Gaybeti's-Sugra, Muhammed Sadr, Dâru't-Taarif li'l-Matbuat, b. 2, h. 1400.

Tarihu'l-Hulefa, Celâluddîn Suyutî, Araştırma, Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, Matbuatu's-Saade, Mısır, h. 1371/m. 1952.

Tarihu'l-İslâm (es-Siyasî ve'd-Dinî ve's-Sekafi ve'l-İctimai), Dr. Hasan İbrahim Hasan, Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, b. 7, Beyrut, m. 1964.

Tarihu'l-Umemi ve'l-Muluk (Tarihî Taberî), Muhammed b. Cerir Taberî, Araştırma, Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Beyrut, Revayiu't-Turasi'l-Arabî.

Tenkîhu'l-Makal, Allâme Mamaganî, Necef, Mektebetu'l-Mutezeviyye, h. 1350.

Vesailu's-Şia, Şeyh Huru'l-Âmilî, Tahran, Mektebetu'l-İslâmiyye, ş. 1376.